

Zdenko Čepič

BILO JE NEKOČ V JUGOSLAVIJI (1945-91)

*Federativna ljudska republika Jugoslavija
je zvezna ljudska država republikanske oblike, skupnost enakopravnih
narodov,
ki so na osnovi pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve
izrazili svojo voljo, živeti skupno v federativni državi.
(Ustava FLRJ, 1946, 1. člen)*

UVOD V PRIPOVED

»Bilo je nekoč predavnimi časi«, se običajno začnejo pravljice. Navadno imajo te tudi srečen konec. Glede zgodbe o Jugoslaviji, državi, ki je bila in je ni več, je mogoče trditi, da ta ni bil srečen. Ali pač? Iz jugoslovanske države so z njenim koncem oz. dejstvom, da je razpadla in da ne obstaja več kot država, kar je bila ena od ključnih ugotovitev arbitražne komisije, ki je delovala v okviru Mirovne

konference o Jugoslaviji, znana je kot Badinterjeva komisija,¹ nastale samostojne države. Tudi Slovenija. To je za Slovenijo nedvomno srečna okoliščina. Dejstvo pa je tudi, da je Jugoslavija bila. Bila je nekoč. Ne pa pred tako davnimi časi.

Nikakor pa ni mogoče trditi, da je bila Jugoslavija pravljična dežela oz. država. Bila je država s svojimi posebnostmi, s svojimi težavami in tudi s svojimi dobrimi stranmi. Življenje v njej ni bilo pravljično, čeprav smo se tako prepričevali in je takšen pogled na jugoslovansko preteklost pri marsikom še danes. Po domala četrto stoletja so pogled nazaj, spomini in izkušnje takšni, da se slabo pozablja, dobro pa nekritično in pretirano poveljuje. V Jugoslaviji so se sicer dogajale tudi stvari, ki so značilnost pravljičice, ki je »... pripoved, v kateri se dogajajo neverjetne, samo v domišljiji mogoče stvari in v kateri navadno zmaga dobro«, kot je ena od razlag, kaj je bistvo pravljičice. V tem, da so se v njej dogajale »neverjetne, samo v domišljiji mogoče stvari«, bi Jugoslaviji sicer lahko dali tudi oznako pravljičnosti, a zaradi marsikatero »neverjetne stvari« je imela tudi svojo temnejšo stran. Življenje Jugoslavije, tako prve kot druge, niti življenje v njej, nikakor ni bilo le pravljično. Država je imela svoje težave, ki so v veliki meri izhajale iz dejstva, da so jo sestavljali različni narodi in da je vsak želel skupno državo tudi izkoristiti za svoje koristi. Na račun skupnosti in na račun drugih. Noben narod ni bil glede tega »imun«, so pa bile razlike med njimi. Nekateri so se čutili tudi v vlogi »hegemona«, kar je bil tudi eden od razlogov konca jugoslovanske državne skupnosti. Konec države pa ni bil nič kaj pravljičen, spominjal je v veliki meri na grozljivko.

V tej »pripovedi« o Jugoslaviji, o kateri je treba govoriti v pretekliku, je poudarek na političnih dogajanjih, ki so jih oblikovale in jim dajale določen značaj, in ki so oblikovale politično življenje v njej.

Jugoslavija je bila država, v kateri s(m)o živeli Slovenci od njenega nastanka do konca. Triinsedemdeset let. In se je sesedla vase pred našimi očmi – kot stolpa World Trade Centra v New Yorku na 11. september – in je postala del zgodovine. Ali je bila njena zgodovina slavna ali težka, za koga in zakaj, je v veliki meri odvisno, kdo takšno zgodovinsko sodbo daje. In zakaj oz. s katerim namenom. Odvisno je tako od političnega stališča kot nacionalne pripadnosti »sodnika«. Kakorkoli, nastanek, življenje in konec, žitje in bitje jugoslovanske države je več kot dvajset let po njenem neslavnem in žal tudi krvavem koncu lahko stvar preučevanja,

¹ Arbitražna komisija, ki jo je vodil francoski ustavni pravnik Robert Badinter, takrat je bil predsednik francoskega ustavnega sodišča, v njej pa so bili še člani predsedniki ustavnih sodišč iz Nemčije, Italije, Španije in Belgije, je delovala v okviru Mirovne konference o Jugoslaviji. Ta se je začela septembra 1991. Badinterjeva komisija je razrešila bistvene probleme konca jugoslovanske države. Tako je odločila glede njenega nasledstva (sukcesije) (mnenje 1, 9), kdaj se je katera od jugoslovanskih republik osamosvojila in ni bila (se ni štela) več del Jugoslavije (mnenje 11), in da je ta država razpadla in da ne obstoji več kot država (mnenje 8). S tem je ta arbitražna komisija pripomogla k reševanju razpadanja jugoslovanske države, ki pa je bil kljub vsemu krvav, saj je potekala etnična vojna med nekaterimi narodi.

vrednotenja, ocenjevanja na eni, pa tudi nostalgije, nekakšnega hrepenenja po dobrih starih časih na drugi strani. Koliko so bili ti časi Jugoslavije dobri, za koga, kje in zakaj, je tudi stvar zgodovinarskega preučevanja in ugotavljanja na osnovi dejstev. Ta pa so lahko razložena različno, za kar so običajno različni razlogi, od osebnih do političnih in nacionalnih. Prav ti pa so tisti, ki nekakšni čim bolj enoviti in enotni podobi jugoslovanske države odvzemajo za kaj takega možnost. Vsak narod, vsaka nekdanja republika skupne države, sedaj samostojna država, gleda na Jugoslavijo nekoliko drugače, skozi svojo nacionalno prizmo oz. jo presoja glede na nacionalne prednosti, ki jih je nekemu narodu Jugoslavija ali življenje v njej prineslo. Pri tem pa se sprašuje, kaj je Jugoslavija storila za posamezni narod – za njegov narod, kaj mu je dobrega in slabega dala, manj pa se pojavlja vprašanje, kaj je nekdo storil za Jugoslavijo. Jugoslavija je tako očitno bila sredstvo za narode, ki so jo tvorili. Na drugo Jugoslavijo se je namreč gledalo z nacionalnega stališča, na tej osnovi je tudi nastala, manj pa s stališča jugoslovanstva, pa naj je to razumljeno kot nacionalna ali državna kategorija. Skupno državo so narodi, ki so jo tvorili, kljub deklarativnosti o potrebnosti jugoslovanske skupnosti za njihov razvoj obravnavali kot sredstvo svojega razvoja. Razumeli so jo čedalje bolj kot nujo. Zaradi drugih in ne toliko zaradi sebe.

Že v času obstoja jugoslovanske države, ko smo živeli v njej v t. i. bratstvu in enotnosti, je bila v zgodovinopisjih jugoslovanskih narodov vrsta nasprotij in nasprotovanj o skupni zgodovini, skupnem zgodovinskem dogajanju, ki je oblikovalo in krojilo jugoslovansko državno skupnost. Skupno dogajanje, npr. ključni dogodki za skupno preteklost, so različno, mnogokrat povsem nasprotno razumljeni in prikazovani. Večkrat kar izključujoče in obtožujoče do drugih, ki imajo na isto dogajanje drugačen pogled.

NEKAJ O ZGODOVINI IN ZGODOVONOPISJU

Nasprotja se kažejo glede Jugoslavije v vrsti vprašanj, ki so bila v zgodovinopisju živa in aktualna že v času njenega obstoja, in o katerih se zgodovinarji različnih narodov (sedaj iz različnih samostojnih držav, nastalih iz federalnih enot nekdanje jugoslovanske države) ne morejo (niti nočejo) zediniti. Nekaj je pri tem strokovne tekmovalnosti, nekaj pa gre za nadvlado svojih pogledov (političnih in nacionalnih). Vprašanja, na katera so nasprotni odgovori, segajo od začetka jugoslovanske države pa do njenega konca. Odgovor tako ni eden, več jih je in vsak je lahko tudi točen. Le vprašanje je, kdo ga daje in iz kakšnega razloga. Ali je ta povsem zgodovinopisen ali je kaj in koliko povezan z nacionalno politiko. Spornost v zgodovini in v zgodovinopisju pa pogosto preraste v spor. Ne le

strokovni, ampak kar politični. V Jugoslaviji smo si bili različni v marsičem, tudi glede svoje skupne zgodovine. Različno smo ocenjevali in še kar ocenjujemo (dejansko še bolj) isto zgodovinsko dogajanje ali dogodek. Od nastanka jugoslovanske države, prek življenja Jugoslavije in v njej, do njenega konca.

O vrsti zgodovinskih dogodkov, dogajanj in procesov ter dejavnikov le-teh so v zgodovinopisju, lahko se uporabi kar množina, zgodovinopisjih, različna razumevanja, vrednotenja in prikazovanja. Vse to ima močno nacionalno noto, ki nemalokrat prehaja v nacionalistično in s tem na področje, ko ni mogoča več racionalna, strokovna raven razpravljanja. Tem, o katerih so različna mnenja, je precej. Takšna tema je že nastanek jugoslovanske države decembra 1918. Kako je to potekalo, kateri dejavniki so vplivali na to, notranji in zunanji, kdo je koga prevaral, kdo je dosegel z »zedinitvijo« več, ali Srbi oz. njihova država ali »habsburški« Jugoslavlani, itd. Preprosta vprašanja, ki niso le zgodovinopisna, ampak so bila dejansko od vsega začetka politična in so bila politično gibalno jugoslovanske države in političnih in mednacionalnih odnosov v njej, vse do njenega konca v začetku devetdesetih let 20. stoletja. Eno od vprašanj je, kaj je Jugoslavija bila: ali je bila razširjena, t. i. Velika Srbija; ali je šlo za enakopravno združitev dveh držav, Kraljevine Srbije in Države Slovencev, Hrvatov in Srbov; ali je bil nastanek jugoslovanske države »plačilo« Kraljevini Srbiji kot državi, ki je bila na strani zmagovalcev v Veliki vojni? Iz tega je namreč izhajalo stališče Srbov, njihove politike in njihovih politikov, ki se je kazalo kot hegemonija. Vprašanje le-te pa ni bilo stvarno le v prvi Jugoslaviji, ki je bila oblikovana in organizirana po volji Srbije, ampak je bilo prisotno tudi v drugi, federativno organizirani jugoslovanski državi.

Slovenci s(m)o o Jugoslaviji v »kratkem« 20. stoletju, to je časovno trajalo dejansko toliko, kot je obstajala jugoslovanska država, odločili trikrat.² Dvakrat zanjo, enkrat proti njej. Prva odločitev je bila za vstop v jugoslovansko državno skupnost leta 1918, kar se je razumelo kot združitev (1918), druga za oblikovanje federativno organizirane države in za vstop vanjo kot suverenega naroda, kar je pomenilo izraz slovenske državnosti (1943), tretja pa je bila odločitev za samostojnost in neodvisnost države, nastale z drugo odločitvijo, kar je pomenilo glede jugoslovanske države razdružitev od le-te (1990).

V zvezi z Jugoslavijo kot državo, ki je bila in je ni več, je mnogo vprašanj – je mnogo dilem – ki zahtevajo odgovore oz. pojasnila zgodovinopisja, da je mogoče razumeti njeno zgodovino. Njen nastanek, obstoj oz. življenje v njej in njen konec. Njen nastanek je le eno od teh vprašanj, ki se različno razlagajo in vrednotijo. Vprašanj je morda celo več, kot je mogoče dati odgovorov nanje. Res pa je, da je odgovorov na isto vprašanje iz njene zgodovine lahko več. Da so ti različni in da so med seboj mnogokrat povsem nasprotni in vsebinsko nasprotujoči. O

2 Pleterski, *Država dveh domovin* : historiografski premislek, str. 169.

istem so razlike v razlagah in ocenah. To načeloma ni za zgodovinopisje noben problem, kajti to je normalno in (morda) celo dobrodošlo, ima pa to razlikovanje in nasprotovanje »lepotno napako«. Temelji namreč na nacionalnem in nacionalističnem. Načeloma to tudi ni niti kakšen poseben problem, seveda pa se ga je treba zavedati in si ga priznati.

Jugoslavija je postala del zgodovine, zgodovinski pojav in pojem v dobrem in slabem pomenu. Jugoslavije ni več. V vprašanjih o Jugoslaviji in v odgovorih nanje se skrivajo dejstva, ki so povezana z njenim nastankom, obstojem oz. življenjem in njenim koncem. Jugoslavija je bila država, ki je bila sestavljena in je bila konglomerat različnih narodov, sicer bližnjih po jeziku, a hkrati dokaj različnih. Razlog različnosti je bila njihova različna zgodovina, različen razvoj, tako družbeni kot gospodarski, kar je v veliki meri vplivalo tudi na razliko v kulturi in tradiciji in tudi v vrednotah, kar vse je vplivalo na način mišljenja in obnašanja npr. v političnem življenju ter na način življenja nasploh. Razlike so bile in Ivan Cankar je zato v svojem znamenitem predavanju Slovenci in Jugoslovani dobro leto pred izbruhom prve svetovne vojne, ko je bila jugoslovanska ideja pri Slovencih zelo močna, a jugoslovanska država bolj ideja kot želja, kaj šele stvarna možnost, jasno povedal, da zanj jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu sploh ne obstaja, in da je to izključno politični problem. Povedal pa je tudi, da so južnoslovanski narodi med seboj bratje po krvi, po jeziku »vsaj bratranci, po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu.«³ To se je v času jugoslovanske države, v vsem njenem obdobju, od konca leta 1918 dalje, v veliki meri pokazalo kot dejstvo.

Jugoslavija je bila politično vprašanje. Bila je politična tvorba, ki je nastala v določenih zgodovinskih okoliščinah. Predvsem iz političnih razlogov. Nanje so vplivali v veliki meri, če ne kar pretežno, zunanjepolitični dejavniki in dogajanje. To velja za čas po prvi svetovni vojni, ko je Jugoslavija nastala, kot tudi za čas druge svetovne vojne in po njej, ko se je obnovila v drugačni obliki oblasti in organizacije države kot tudi glede njenega konca, ki je sovpadel s »padcem berlinskega zidu«. Jugoslavija je bila politična tvorba, država, ki je imela za tiste, ki so jo tvorili, svoj pomen, kot ga je imela tudi za mednarodno politično skupnost, ta pa glede na države zelo pragmatično.

Kultura, vse, kar je povezano z njo in jo opredeljuje, npr. jezik, pa tudi mentaliteta in miselnost, pa tudi vera, so imeli na jugoslovansko zgodovino velik vpliv. To jo je dejansko v veliki meri ustvarjalo in vodilo ter vplivali tudi na politično življenje in dogajanje v njej. Politika v Jugoslaviji (kot povsod drugje) je bila

3 Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V: socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920, str. 260–261.

pogojena z okoljem, iz katerega je izhajala in katerega del je bila. Politično vprašanje je bilo tako tudi kulturno vprašanje. Šlo je za razlike, ki so bile in jih ni mogla izbrisati nobena politična odločitev ali določitev, niti unitarizem niti bratstvo in enotnost. Dejstvo je, kar se v času jugoslovanske države, prve in druge, ni spodobilo priznati, da ni bilo v Jugoslaviji niti enakosti niti enotnosti vseh, ki so v njej živeli. V prvi Jugoslaviji se je enotnost, ne pa enakost narodov, želelo doseči z etničnim unitarizmom, v drugi pa, ko so bili narodi priznani in so bili dejansko ključni dejavniki jugoslovanske države, pa tudi ni bilo enakosti. Zgodovinsko dogajanje v vsem času druge Jugoslavije kaže, da se je večina »problemov«, ki so bili in so dajali političnemu dogajanju v njej značilnosti, dogajala zlasti med tremi narodi, tistimi, ki so dali ime ob nastanku jugoslovanske države konec leta 1918 Srbi, Hrvati, Slovenci. Ti narodi so bili tisti, ki so bili ključni dejavnik političnega dogajanja druge Jugoslavije, drugi pa so bili bolj obrobni, manj pomemben dejavnik. Ob koncu jugoslovanske države so dobili svojo politično vlogo, sicer po volji Srbov, Albanci s Kosova, Šiptarji, kot je slovanizirana inačica njihovega lastnega poimenovanja svojega naroda (Shqiptar) in je bila v uradni uporabi do leta 1968 (nato pa kot slabšalno poimenovanje), ki so nastopali kot sredstvo srbske politike v njenih namerah po zagotovitvi hegemonstva v Jugoslaviji. Bolj ali manj je politično dogajanje v Jugoslaviji v obeh inačicah države bilo pogojevano z odnosi med Srbi, Hrvati in Slovenci.

KAKO DO DRUGE JUGOSLAVIJE?

V Jugoslaviji je bila med drugo svetovno vojno izvedena revolucija. Kazala se je v zamenjavi oblasti. Revolucionarni organ državne oblasti, »partizanski parlament« Protifašistični svet narodne (tj. ljudske) osvoboditve Jugoslavije (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije = Avnoj), je prevzel zakonodajno funkcijo, imenoval začasno vlado, Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije, s čimer je odvzel kraljevi vladi njene pristojnosti zastopati jugoslovansko državo oz. jo predstavljati, kralju pa je prepovedal vrnitev v domovino. Avnoj je glede organizacije države razglasil federativnost.⁴ To je bila bistvena sprememba, ki jo je revolucionarna oblast izvedla že v času vojne. Uvedba federativnosti je temeljila na načelu pravice do samoodločbe narodov, in to načelo, na katerem je nastala druga Jugoslavija, je ostalo v veljavi vse do konca obstoja jugoslovanske države v začetku devetdesetih let. Na načelu samoodločbe narodov, ki vsebuje tudi pravico do odcepitve in združitve, so namreč temeljile vse ustave druge Jugoslavije. Glede oblike vladavine, ali kraljevina ali republika, pa je Avnoj sklenil, da bodo o tem

4 Petranović, Zečević, *Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost*, tom 1, str. 791–804

odločili volivci po vojni. Te spremembe so upoštevali in jih dejansko sprejeli, resda ne formalno, tudi zavezniki v vojni. Spremembe so bile namreč predvsem na področju sprememb pravnega reda, kar pa samo po sebi še ni pomenilo novega družbenega reda. Tega je nova oblast, v njej so imeli vodilno vlogo komunisti, začela vzpostavljati po koncu vojne, ko je v skladu s komunistično doktrino o prevzemanju oblasti začela s posegi na področje lastnine in s tem je spreminjala tudi družbeni red. Razredni del revolucije je bil izveden po vojni, ko je bila nova oblast že tudi formalno in stvarno priznana s strani mednarodne skupnosti.

Pravica do samoodločbe narodov na načelu, na katerem je druga Jugoslavija temeljila in je bilo to njeno bistvo, je bila kaj kmalu, že ob oblikovanju ustave nove Jugoslavije, problematizirana. Šlo je za vprašanje, ali je treba to v ustavi poudariti in ali ni s tem, ko je bila sprejeta federativnost za organizacijo države na zasedanju Avnoja konec novembra 1943, ta pravica že porabljena. Odprlo se je vprašanje o trajnosti te pravice, ki ni bilo končano vse od konca jugoslovanske države. Razprava o tem je bila nekakšna stalnica v drugi Jugoslaviji, zlasti pa se je vedno znova pojavila vsakokrat, ko so se obravnavali odnosi med narodi oz. republikami in njihov odnos do centralne oblasti, ko se je odprlo vprašanje centralizma in njegovega nasprotja federalizma. To pa je bilo zlasti ob nastajanju nove ustave. Pri nekaterih je namreč vladalo prepričanje, da pomeni priznavanje te pravice, ki vsebuje tudi pravico do odcepitve, sredstvo za razbitje države, zato so zagovarjali le enkratno možnost uporabe te pravice. To je veljalo za združitev, ki naj bi bila le enkratno dejanje, glede odcepitve pa sploh niso želeli upoštevati (ne razumeti), da gre za nasprotno dejanje, tj. za razdružitev, in to v primeru, če ali ko nastanejo v državi, med narodi, republikami in zvezno oblastjo takšne razmere, da ni mogoče več skupno življenje v skupni državi. Zakaj in kako pa bi nastajali (dejansko so nastali) takšni pogoji, da nekdo ne bi želel več biti v jugoslovanski državi, zgrajeni na osnovi pravice do samoodločbe narodov, se ti »kritiki« trajnostne pravice do samoodločbe narodov, niso vprašali. Ali je njihova politika s potezami, značilnimi za hegemonstvo, povzročila stanje, ko se je razmišljalo o tistem delu pravice do samoodločbe narodov, ki dopušča odcepitev. Vzroka zanjo niso videli ali ga želeli videti, videli so, ali predvideli, so le posledice. Konec skupne jugoslovanske države.

Po načelu federativne ureditve jugoslovanske države je imela vsaka republika svoj zakonodajni organ, svojo vlado, pa tudi svojo komunistično »nacionalno« organizacijo. Čeprav je bila država po ustavi federacija, pa je bila v teh prvih letih vodena centralistično. To je veljalo zlasti za državno upravo. Takrat se nasprotja med federativnim načelom in centralistično prakso sicer še niso kazalo kot problematična, kajti t. i. revolucionarni etatizem je bil razumljen kot nujen pogoj uspešnosti države na vseh področjih njenega delovanja. Drugačnega načina

kot centraliziranega administriranja tudi ni nihče poznal ali iskal. V kasnejšem razvoju jugoslovanskega političnega sistema, ki je temeljil na samoupravljanju, to pa je temeljilo na marksistični misli o odmiranju države, pa je nasprotje med federalizmom in centralizmom postalo vir političnih nesoglasij. Ali več federativnosti ali več centralizma je bilo vprašanje, okoli katerega se je vrtel večji del političnega dogajanja. Bil je razlog političnih nesoglasij tudi v državnem in partijskem vrhu, razlog političnih kriz in iz teh izhajajočih reform, ki naj bi jugoslovansko državo okrepile in tudi rešile.

Jugoslovansko federativno organizirano državo so sestavljale federalne enote, imenovane republike (ime so dobile po zgledu na imenovanje federalnih enot v Sovjetski zvezi), ki so imele nacionalni značaj. Bile so države. Te so bile Bosna in Hercegovina, Črna gora, Hrvaška, Makedonija, Slovenija in Srbija. Ta je imela v svojem okviru dve pokrajini z avtonomnim položajem (Vojvodina, Kosovo) – ki sta v začetku sedemdesetih let z ustavnimi amandmaji, nato pa z zadnjo jugoslovansko ustavo leta 1974 dobili domala enak položaj, kot so ga v jugoslovanski federativni državi imele republike. Takšen je bil »uradni« vrstni red jugoslovanskih republik, ki je veljal od ustave leta 1963, kajti pred tem se je »lista« jugoslovanskih republik začela s Srbijo, Hrvaško, Slovenijo, pač po »pomenu«, ki naj bi ga te republike imele v okviru jugoslovanske zvezne države.

Nobena republika kot »nacionalna« država ni bila nacionalno povsem »čista«. V njih so živeli poleg večinskega naroda, ki je dal republiki ime (razen v Bosni in Hercegovini) tudi drugi narodi oz. pripadniki drugih narodov. Glede »čistosti« oz. velikega deleža naroda, ki je bil prevladujoč in je predstavljal »suveren« narod v republiki, je bila to Slovenija, v kateri je bil delež Slovencev (po podatkih popisa prebivalcev leta 1981, ko je bil zadnji »mirnodobni« popis prebivalstva v Jugoslaviji, ki je bil strokovno obdelan) 90,5 %. V drugih republikah je bil delež naroda, katerega republike je ta po imenu bila, manjši. V celotni Srbiji, vključujoč obe avtonomni pokrajini, je bil delež Srbov (popis 1981) 66,4 %, v Srbiji brez pokrajin pa 85 %. V Hrvaški je bilo Hrvatov 75 %.⁵

Republike oz. narodi, ki so jih te predstavljale, so se na osnovi načela pravice samoodločbe narodov združili v federativno državo. V nasprotju s predvojno Jugoslavijo, ki je bila kraljevina s centralistično ureditvijo ter nacionalnim unitarizmom, saj je uradno obstajal le eden, jugoslovanski, narod, ki je bil umetno, politično ustvarjen, je povojna jugoslovanska federativna država temeljila na več narodih; sprva petih, nato pa šestih, saj so narod postali tudi pripadniki muslimanske vere v Bosni in Hercegovini. »Nacionalno« načelo je bilo po prvi ustavi federativne Jugoslavije, sprejeti leta 1946, poudarjeno tudi v državnem

5 Jugoslavija 1918–1988: statistički godišnjak, str. 45–49, tabela 3–10: Stanovništvo prema narodnosti i republikama i pokrajinama po popisima.

grbu, ki je vseboval pet gorečih plamenic, katerih plameni so se na vrhu zlili v en sam plamen; plamenice so predstavljale narode, ki so na osnovi pravice do samoodločbe izrazili svojo voljo živeti v skupni, federativno urejeni državi. V drugi ustavi (1963) pa je bilo bistvo jugoslovanske federativnosti iz narodov, ki so se združili preneseno na republike kot sestavne dele enotne države, in v državnem grbu je bilo zato šest gorečih plamenic, ki so predstavljale republike.

KOLIKO JE BILO JUGOSLAVIJ ?

Ena od zgodovinopisnih dilem glede Jugoslavije je, koliko je bilo jugoslovanskih držav. Ali je bila ena, ki je nastopala v dveh obdobjih, od konca prve svetovne vojne do konca druge svetovne vojne in po njej, ali je šlo za dve državi. Ali je bilo jugoslovanskih držav celo več, je odvisno od meril, po katerih se to opredeljuje. Tako glede na merilo glede organizacije države, koliko je bila centralistična in koliko federativna, obstaja mnenje, da so bile štiri jugoslovanske države: prva od njene ustanovitve do konca avgusta 1939, za katero sta bila značilna strogi, neizprosni centralizem in nacionalni unitarizem z ustvarjanjem »jugoslovanske nacije«, druga od sporazuma Srbov in Hrvatov glede ustanovitve Banovine Hrvaške konec avgusta 1939, kar naj bi bil začetek spreminjanja organizacije države v smeri federalizacije, tretja je federacija, kakršno je vzpostavil Avnoj in je trajala vse do februarja 1974, ko je na osnovi ustave, sprejete takrat, federativnost prerasla v konfederativnost, kajti federalne enote jugoslovanske države, imenovane republike, so ustavno postale države, kar je formalno pomenilo, da je postala Jugoslavija država sodržavja. Tretja, federativna, Jugoslavija naj bi bila »Titova«, četrta, konfederativna, pa »Kardeljeva«, ki se je zavzemal za federalizacijo federacije in za republiško državnost.⁶ To pa velja le za tisto jugoslovansko državo ali države, v katerih s(m)o Slovenci živeli, in ne za državo, ki je imela v imenu tudi Jugoslavija, a ni bila – po mnenju Badinterjeve komisije – naslednica tedaj že neobstoječe jugoslovanske države.

Ne glede na možnost, da se po različnih merilih, npr. glede na organizacijo države in na razmerje in razmere med centralizmom in federalizmom, kar sta bili eni od bistvenih značilnosti jugoslovanske države v njeni prvi pojavi, kot kraljevina in drugi kot republika, celotno trajanje jugoslovanske države od 1918 do 1991/92 razdeli na več faz, je dejstvo, da sta bili Jugoslaviji dve. Razlikovali sta se v vsem, razen glede ozemlja (v drugi je bilo sicer povečano) in narodov, ki so v njej živeli in jo tvorili. V prvi ti niti niso bili priznani, bili so ustavno neobstoječi na račun umetno ustvarjenega jugoslovanskega državnega naroda, v drugi Jugoslaviji pa

6 Jović, Jugoslavija - država koja je odumrla, str. 107

so imeli velik pomen, saj so bili dejansko »tvorci« jugoslovanske države. Kljub načelni enakosti in enakovrednosti med narodi pa se je vseeno pojavljalo v praksi mnogokrat, da so bili narodi, ki so dali jugoslovanski državi prvo ime, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, nekako drugače obravnavani, medtem ko so bili drugi bolj obrobni. Res pa je, da je bila večina političnega dogajanja v drugi Jugoslaviji v ozračju odnosov med tremi narodi – Srbi, Hrvati, Slovenci – drugi pa so bili, brez posebne vrednostne sodbe, periferni dejavniki dogajanja v Jugoslaviji. Velik del napetosti, ki je pogojevala in oblikovala politično dogajanje v Jugoslaviji, je bil v odnosu med Srbi in Hrvati, politikama obeh narodov v prvi Jugoslaviji, in med Srbi in Slovenci, tj. politikama in politiki v drugi Jugoslaviji. Koliko so bili v prvi Jugoslaviji jeziček na tehtnici ali »tretji pol« Slovenci, so bili to v drugi – razen ko so v času t. i. hrvaške pomladi, kot so svoje »narodno prebujenje« in politično dejavnost, ki je prerasla v množično, ljudsko, v t. i. množično gibanje, maspok (masovni pokret), igrali pomembno vlogo v jugoslovanskem dogajanju – so bili to Hrvati. V drugi Jugoslaviji so Hrvati namreč živeli pod bremenom dogajanja v drugi svetovni vojni in svoje države – Neodvisne države Hrvaške, ki so jo napadali na Jugoslavijo, Nemci, oblikovali kot bistven dejavnik razbitja in izničenja prve jugoslovanske države. Poleg tega pa je režim ustašev bil genociden zlasti do srbskega pravoslavnega prebivalstva, kar je Hrvate, čeprav so imeli (tisti, ki so imeli ali imajo) do ustaškega režima in njihove politike odklonilen odnos, bremenilo v drugi Jugoslaviji tako, da niso posebej izstopali s svojimi pogledi, kot so to v času prve Jugoslavije. Pobudo v odnosu do Srbije in njihove politike so prepuščali Slovencem oz. njihovi politiki in politikom, zlasti Edvardu Kardelju.

Ta je bil v očeh enega ključnih srbskih ustvarjalcev političnega mita o pomenu in veličini Srbov v Jugoslaviji, pisatelja in tudi politika Dobrice Ćosića, eden od najhujših nasprotnikov Srbov in srbstva v drugi Jugoslaviji. Zanj je bil Kardelj poosebljenje slovenskega separatizma, ki je v imenu samoupravljanja uspel dezintegrirati Jugoslavijo z namenom ustvaritve slovenske države.⁷ Takšnega mnenja je bil Ćosić že v začetku aprila 1962, v času, ko se je politična kriza med pogledi Kardelja in Rankovića med federalizmom in centralizmom zaostрила v taki meri, da je Tito sredi marca 1962 sklical najvišji vrh ZKJ. Na začetku tridnevnega sestanka, ki je ostal javnosti dolgo skrit, je menil, da gre Jugoslavija v smeri dezintegracije, tj. razdruževanja, in da je decentralizacija »pri nas pri nekaterih naših ljudeh« dobila značaj in smisel dezintegracije.⁸ Najbrž je s tem mislil na Kardelja, ki se je takrat odločno upiral Rankoviću in njegovim zamislim za večjo mero centralizma. Tito pa je vsekakor videl decentralizacijo kot sredstvo razpadanja oz. razdruževanja Jugoslavije kot državne celote. Vsekakor so bili po

7 Ćosić, Piščevići zapisi (1951-1968), str. 221.

8 Početak kraja SFRJ, str. 32.

Čosićevem mnenju Slovenci tisti, ki so bili proti jugoslovanskemu integralizmu, za katerega pa naj bi bili predvsem Srbi.

Običajno se celotno obdobje jugoslovanske države od njenega nastanka v začetku decembra 1918 do njenega konca v začetku devetdesetih let 20. stoletja deli na dva dela: na prvo in na drugo Jugoslavijo. Glede na obliko vladavine, politično ureditev in politični sistem ter organiziranost države je mogoče reči, da je šlo za dve državi, ki sta nastopali na istem ozemlju in tudi z isto idejo jugoslovanstva. Namen je bil isti, način povsem različen. Vsaj glede odnosa do narodov kot ključnega dejavnika jugoslovanske države. V prvi Jugoslaviji zanikanega, v drugi poveličevanega. Obe sta temeljili na jugoslovanstvu kot udržavljeni jugoslovanski ideji. Glede pristopa in načina uveljavljanja jugoslovanstva so bile tudi velike, popolnoma nasprotni si razlike. Jugoslovanstvo je bilo v vsaki jugoslovanski državi razumljeno in zlasti uresničevano drugače. Na eni strani je šlo za jugoslovanstvo kot narod, na drugi pa za državljanstvo. V prvi je šlo za unitarizem, za »pretvarjanje« narodov (priznani so bili le trije jugoslovanski narodi, ki so jih smatrali za del, za plemena enega jugoslovanskega naroda) v državni, jugoslovanski narod, v drugi pa za priznavanje narodov kot tvornih delov države. Za prvo jugoslovansko državo je bilo značilno, da je najprej nastala država, nato pa so ustvarili »državni« narod. Šlo je za namero enačenja države in naroda, tj. nacije po vzoru držav, ki so nastale z združitvijo različnih državnih in upravnih enot istega naroda, npr. Italije in Nemčije.

Obe jugoslovanski državi, vez med njima – kontinuiteta države in diskontinuiteta oblasti – pa je bila oblast, ki je jugoslovansko državo predstavljala v času druge svetovne vojne in je bila nato v času vojne zamenjana, sta bili sicer na istem ozemlju. V primeru druge Jugoslavije se je to nekoliko povečalo na račun Italije.

Druga Jugoslavija je bila nadaljevanje prve, vendar na bistveno drugačnih osnovah in oblikah, a je kljub temu da je politično in ustavno spremenila vse, kar je bilo po mnenju novih oblasti v prvi narobe, nadaljevala vprašanje centralizma, pa tudi unitarizma na drug način. Kljub formalno rešenemu t. i. nacionalnemu vprašanju, s priznavanjem vseh narodov in celo oblikovanju novega (Muslimani), da bi rešili mednacionalne probleme v eni od federalnih enot jugoslovanske federativne države (Bosna in Hercegovina) in s priznavanjem načela pravice narodov do samoodločbe (ta pravica vsebuje kot nerazdružljivi del tudi pravico do odcepitve in združitve z nekim drugim narodom), je vprašanje centralizma in tudi unitarizma ostalo živo. Konec koncev je bilo zelo živo zlasti ob koncu jugoslovanske države in je bil eden od bistvenih vzrokov za njen konec. Namreč želja po večji centralizaciji, ki so jo oblikovali in izražali v delu Jugoslavije, in tudi po unitarizmu s čim večjim poenotenjem tistega, kar je želela politika številčno največjega naroda v jugoslovanski državi. Ta, oz. politika, ki je ta narod vodila in

predstavljala, je kazala jasne in tudi glasne značilnosti hegemonizma. Ta je bil tudi eden od značilnosti prve Jugoslavije in temu so se drugi narodi oz. tiste politične stranke, ki niso priznavale unitarizma in centralizma in so želele drugačno ureditev države, upirali. Hegemonizem Srbov in njihove politike oz. politikov je bil namreč tudi ena značilnosti prve Jugoslavije, ki jo je podedovala tudi druga. Hegemonija Srbov je bila sicer politično omejevana, a je bila posledica tega, da se je prav zato toliko bolj močno pojavila v času, ko je državo zajela gospodarska in z njo povezana ali iz nje izhajajoča politična kriza.

Druga Jugoslavija je bila v marsičem razpeta med mitom in resničnostjo. V njenem vsakdanjem življenju je bilo precej mitskega in mitiziranega, kar je mogoče sedaj, ko jo lahko v tem preučujemo in razčlenjujemo in presojaмо zgodovinarji, vsekakor lažje opaziti in o tem spregovoriti. Resničnost je namreč mnogokrat postajala mit oz. je nastopala kot mit. Namesto mita iz prve Jugoslavije o enem in edinem, enotnem jugoslovanskem narodu, torej etničnemu unitarizmu, je bil kot politično geslo, dejansko z istim namenom kot ta, uporabljano geslo o »bratstvu in enotnosti«. Vse z mislijo na močno državo, za katero je pogoj enotnost. Pogoj zanj pa je bil unitarizem v prvi ali pa »bratstvo« v drugi Jugoslaviji. Pomembna je bila enotnost. Za državo, za njeno čvrstost navznoter in njeno podobo navzven je šlo. A razmere, ki so jih pogojevali odnosi med narodi in njihovimi državami v okviru skupne zvezne države, so šle v nasprotno smer, kot je bila z »bratstvom in enotnostjo« nameravana in želena.

Bratstvo in enotnost je bilo v drugi Jugoslaviji sredstvo oblasti za doseganje enotnosti. Nacionalne in državne enotnosti. Imelo je sicer dolgo zgodovino in je v ozki povezavi z jugoslovansko idejo iz 19. stoletja. V času druge svetovne vojne pa je bilo sredstvo, ki naj bi preprečevalo »bratomornost«, ko so potekali pomori na nacionalni osnovi zlasti med Srbi in Hrvati. Bratstvo, »bratska ljubezen« med narodi, ki so sestavljali Jugoslavijo, se je sčasoma zaradi izkušenj življenja v Jugoslaviji razgubilo, enotnost pa si je začel vsak narod razlagati po svoje in sebi v korist. Prav siljenje v »enotnost« in upiranje »enotnosti«, kot so jo razumeli večji narodi, dejansko največji narod v Jugoslaviji, Srbi, je bil eden od osnovnih razlogov, da je Jugoslavija kot država doživela svoj neslavni konec. Kot je bila federativna jugoslovanska država rojena v vojnih pogojih druge svetovne vojne, je tudi razpadla v vojni oz. z vojno.

KAKŠNA JE BILA DRUGA JUGOSLAVIJA?

Pri delitvi na dve Jugoslaviji se postavlja vprašanje, do kdaj traja prva in kdaj se začne druga Jugoslavija. Cezura je nedvomno čas druge svetovne vojne. Ali pa je treba šteti za konec prve Jugoslavije njen ozemeljski konec po napadu nanjo aprila 1941, okupaciji in razkosanju, je možno vprašanje. Oblast, ki jo je predstavljala – kralj, vlada – je bila v tem času »nosilec« jugoslovanske države. Nasproti tej oblasti, ki so jo priznavale zavezniške države, se je v času vojne oblikovala politična oblast, podprta z vojaško silo, s partizanskimi enotami, ki se je razglasila za oblast jugoslovanske države – priznavala je njeno nepretrganost – in spremembo glede njene organizacije. Avnoj se je razglasil za oblastni organ, za zakonodajni organ, imenoval je začasno vlado, Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije in sprejel sklep o federativni ureditvi države, pri čemer je izhajal iz pravice do samoodločbe narodov, ki naj se združijo v novo organizirano in z novo oblastjo vodeno jugoslovansko državo. Šlo je za revolucionarno zamenjavo oblasti, česar zavezniški sicer formalno niso priznali, so pa to priznavali dejansko. Nova oblast in federativnost sta bili tako vzpostavljeni konec leta 1943, medtem ko je bilo vprašanje oblike vladavine – ali bo država republika ali kraljevina – rešeno po koncu vojne, ko so volivci izvolili takšno ustavodajno skupščino, ki je Jugoslaviji dala republikansko obliko vladavine. S tem je bila povsem oblikovana nova, druga Jugoslavija tako po obliki vladavine, politični ureditvi, političnem sistemu in organizaciji države.

Vprašanje pa je tudi, kdaj je konec jugoslovanske države. Kdaj je razpadla in ni več obstajala? Za Slovence je nedvomno konec Jugoslavije z razglasitvijo samostojne in neodvisne slovenske države Republike Slovenije 25. junija 1991. To velja tudi za Hrvate oz. Hrvaško. Druge države, ki so nastale iz republik dotedanje jugoslovanske države, so se osamosvojile kasneje: Makedonija 17. novembra 1991, Bosna in Hercegovina 6. marca 1992, Srbija in Črna gora pa skupaj kot Zvezna republika Jugoslavija 27. aprila 1992, ko je bila sprejeta ustava te države. Jugoslavija je razpadala postopoma.

Kolikor je bil nastanek jugoslovanske države po prvi svetovni vojni hiter, domala hipen, saj je prišlo do »zedinitve«, kot se je takrat združitev v jugoslovansko državo – Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev – imenovala v slabem mesecu in je bil sam »akt« ustanovitve jugoslovanske države izveden kot »adresa« odposlancev Narodnega vijeća Države SHS, naslovljenega na »kraljevsko veličastvo«, srbskega regenta Aleksandra Karađorđevića in njegovega odgovora na to vdanostno izjavo »habsburških Jugoslovanov« – je bil konec jugoslovanske države dolgotrajen, mučen in na koncu tudi krvav proces. Šlo je za »umiranje države na obroke«, ki je trajalo dejansko celo desetletje, vsa osemdeseta leta 20.

stoletja. S smrtjo Tita maja 1980 je namreč začela odmirati tudi država, ki jo je Tito predstavljal in vodil.

Glede na organizacijo države in oblast ter iz nje izhajajoči politični sistem je šlo v drugi Jugoslaviji za »novo«¹ Jugoslavijo. Nastopala je – zlasti v političnem besednjaku – tudi kot Titova Jugoslavija, kot avnojska Jugoslavija, kot federativna Jugoslavija. V sedanjem času, po njenem razpadu, je največkrat označena kot komunistična Jugoslavija. Redko, če sploh, pa se jo označuje po obliki vladavine – republika, kar je pravo nasprotje kraljevini, kot je bilo uradno ime prve jugoslovanske države – Kraljevina SHS/Kraljevina Jugoslavija. Oznaka »druga Jugoslavija«² je nastala bržkone zaradi praktičnih razlogov kot nekako politično in ideološko nevtralna oznaka za jugoslovansko državo od konca ali od sredine druge svetovne vojne pa do njenega konca, da bi se izognili neskladjem glede nasprotja z značilnostmi prve Jugoslavije, in da se ne bi v imenovanju pojavljala oznaka »socialistična«. Bila pa je to nedvomno »razredna«³ država, kar je bilo povedano tudi v njenem imenu – kot ljudska in kot socialistična. Pri tem je oznaka politične ureditve, da je socialistična, bila v imenu države od ustave leta 1963 postavljena na prvo mesto, pred federativnost.

Druga Jugoslavija, jugoslovanska država po drugi svetovni vojni, je nastopala pod dvema imenoma, kot Federativna ljudska republika Jugoslavija in kot Socialistična federativna republika Jugoslavija. Šlo je za eno državo, z isto oblastjo in osebami, ki so jo predstavljale, istim političnim sistemom, isto obliko vladavine in isto organizacijo države. Ta se je dejansko v vsem obdobju druge Jugoslavije spreminjala še najbolj. Federativnost kot bistvena prvina druge Jugoslavije se je spreminjala, nadgrajevala v smeri krepitve vloge narodov in njihovih držav, ki so tvorile jugoslovansko državo. Federativnost je imela več pojavnih oblik, od načelne federativnosti z močnim upravnim centralizmom, prek slabljenja le-tega, pa vse do federativnosti z močnimi potezami konfederativnosti, tj. sodržavja. V vseh teh fazah federativnosti druge Jugoslavije pa je bilo vprašanje stopnje državnosti federalnih enot, imenovanih republike. To so bile države, oblikovane na nacionalni osnovi, ki so sestavljale jugoslovansko državo, čeprav ta ni želela biti formalno zveza držav, ampak zvezna država.

Bistvo druge Jugoslavije so bili njena organiziranost, federativnost in politični sistem, socializem. Sprva je ta nastopal pod imenom ljudska demokracija, od sredine petdesetih let pa kot samoupravljanje ali socialistična demokracija. Samoupravljanje kot osnova jugoslovanske različice socializma je bilo v pravem pomenu »jugoslovanski eksperiment«. Tako so ga ob njegovih začetkih označevali na Zahodu, kjer so uvajanje tega sistema v začetku petdesetih let spremljali z zanimanjem in tudi odobravanjem, saj je šlo pri njem v bistvu za »ideološki«⁴ spopad v socialističnem oz. komunističnem taboru, kar je v pogojih hladne vojne

Zahodu ustrezalo. Odobravanje jugoslovanskega samoupravljanja je bilo tako bolj politično, strateško pogojeno.

Politični sistem socialistične demokracije je nastal v določenih zgodovinskih okoliščinah, v pogojih hladne vojne. Bil je jugoslovansko iskanje drugačnega socializma, kot so ga poznali v Sovjetski zvezi in državah, ki jih je ta politično in vojaško obvladovala. Šlo je za iskanje samostojnega teoretičnega in tudi praktičnega izražanja socializma. To je bil tudi dejanski razlog, zakaj so se vodilni politiki jugoslovanske države in komunistične stranke odločili najti svoj model socializma, ki se je razlikoval od sovjetskega.⁹ Osnovna misel tega »modela« je bila odnos do države in njene vloge ter načina vodenja. Šlo je za politično misel, ki je osnovo našla v teoriji marksizma, dejansko kar pri »očetih« marksistične teorije in njihovih mislih na odmiranje oz. ukinjanje države, ki naj ne bi bila v brezrazredni družbi več potrebna. Bistvene prvine socialistične demokracije so bile delavsko samoupravljanje in družbeno upravljanje, predvsem lokalna samouprava s poudarkom na vlogi občine kot upravno teritorialne enote z ekonomskimi funkcijami, katerih osnovo je predstavljalo samoupravno načelo delitve dohodka.

S krepitvijo samoupravljanja kot političnega sistema, ki je temeljil na doktrini o zmanjševanju moči države in njene oblasti (manjši moči državne administracije, t. i. birokracije, vladavine uradništva, t. i. deatizacija) in večanju pristojnosti državljanov se je odprlo vprašanje položaja republik in odnosa med republiškimi in osrednjimi oblastmi. Na osnovi načel samoupravljanja o razpolaganju z rezultati svojega dela je bila postavljena zahteva, da se to načelo upošteva tudi glede odnosa federalnih enot do zveznega centra, in da imajo te večje pristojnosti glede razpolaganja s tistim, kar je tam ustvarjeno, in da o tem ne razpolaga centralna oblast. Šlo je za okrepitev vloge republik.

Republike kot nacionalne države so bile med seboj dokaj različne, kar je bila posledica njihovega različnega zgodovinskega razvoja in stopnje gospodarske razvitosti. Ta je vplivala na opredelitev posamezne republike, koliko jo je zanimala njena večja samostojnost in koliko je želela večji vpliv centra – zlasti glede tega, koliko je imel ta vpliv na naložbena sredstva v njihovo gospodarstvo in infrastrukturo. Razlike v gospodarski razvitosti so povzročile delitev jugoslovanske države na gospodarsko razvite in nerazvite ali manj razvite republike. To se je odražalo tudi na političnem področju, saj so bile razvite republike, dejansko sta bili to Slovenija in Hrvaška, za večjo vlogo republik glede njihovega vpliva na lasten razvoj, medtem ko so bile druge za večjo moč državnega centra in za njegovo pravico razdeljevanja naložbenih sredstev. Želele so ohraniti stanje, kakršno je

⁹ Čepič, Načela in počela socialistične demokracije, str. 271-296; Vodušek Starič, Začetki samoupravljanja v Sloveniji.

bilo v centralistično planskem obdobju, ko je zvezna oblast vodila gospodarsko politiko tako, da je narekovala počasnejši razvoj »zahodnih«, gospodarsko razvitejših republik, z namenom, da jih ostale republike glede gospodarske razvitenosti dohitijo. Po koncu takšne gospodarske politike, ki je favorizirala slabše gospodarsko razvite predele na račun bolj razvitih, se je to pokazalo na političnem področju. Nastala so politična razhajanja, ki so se začela kazati v drugi polovici petdesetih let, in so bila nato stalnica odnosov med republikami in republik z zvezno, centralno oblastjo vse do konca jugoslovanske države. Šlo je za odnos razviti in nerazviti in za odnos med federalisti in centralisti.

Osrednje vprašanje socialistične demokracije je bila država, njeno vodenje oz. upravljanje. V času uvajanja socialistične demokracije je bila organizacija države postavljena v drugi plan. To se je jasno pokazalo v imenu države, kakršnega ji je dala nova ustava, sprejeta leta 1963, s katero se je ustavno zaključila prva faza socialistične demokracije. Ta ustava je ustavno opredelila vse spremembe na političnem področju, uvedene v petdesetih letih. V petdesetih letih 20. stoletja oblikovana načela socialistične demokracije so ostala v veljavi do konca druge jugoslovanske države. Vse ostalo je bilo nadgrajevanje sistema. Glede na razmere in razmerja v državi, ki jih je pogojeval prav politični sistem socialistične demokracije, je ta sistem doživljal različne spremembe. Te spremembe so bile ene od ključnih opredeliteljev razvoja druge jugoslovanske države.

Glede političnega sistema je pomembno dejstvo, da so imeli v drugi Jugoslaviji oblast komunisti. Njihov režim se je z leti, potem ko so svojo oblast začeli z ukrepi in načinom izvajanje le-te, ki je bila zelo podobna stalinskemu načinu obvladovanja države in državljanov, spreminjal in demokratiziral, je pa ostal vse do konca jugoslovanske države enostrankarski sistem. Komunistična organizacija od konca leta 1952 naj ne bi bila niti več klasična politična stranka, ampak zveza idejnih somišljenikov, ki pa so bili organizirani in vodeni povsem klasično strankarsko, je ostajala glede svoje vloge v družbi in državi bolj ali manj nespremenjena. Bila je eden od stebrov, na katerih je slonela celotna druga jugoslovanska država. Ko je ta v začetku leta 1990 razpadla – ko se poskus srbskih komunistov in tistih, ki so pristajali na njihovo zasnovo Jugoslavije in so podpirali, da se Zveza komunistov Jugoslavije podredi tem pogledom, ki jih je uveljavljala srbska politika na čelu s Slobodanom Miloševićem, izjalovil zaradi odločnega ne! takšni usmeritvi, ki so ga izrekli slovenski komunisti, – je postal vprašljiv tudi obstoj države. »Veziva«, ki ga je predstavljala organizacija komunistov, in kar je bila po mnenju »očetov« druge Jugoslavije njena bistvena naloga, zato niso želeli v njej, in glede njene vloge v družbi nobenih bistvenih sprememb – medtem ko se je država federalizirala, se to s »partijo« oz. Zvezo komunistov ni zgodilo, ker tega »veziva« ni bilo več. Ostala je le država s svojimi institucijami in prav država je

doživljala krizo. Razlog te pa je bil v različnih pogledih na državno skupnost in na vlogo posameznih njenih delov. Šlo je za klasično, za drugo Jugoslavijo običajno vprašanje odnosa med centralizmom in federalizmom. Pri tem pa si je v tem primeru centralizem vzel kot svoje sredstvo številčno največji narod v Jugoslaviji, da bi vsilil svoje poglede na ureditev Jugoslavije. Ti pogledi in predlagane rešitve pa so bili v nasprotju z načeli, na katerih je bila druga Jugoslavija vzpostavljena.

Temelj druge jugoslovanske države je bil bolj kot v političnem sistemu v federativnosti. Ta je predstavljala prvo dejanje novih oblasti v njihovem vzponu na oblast že v času trajanja druge svetovne vojne. Ko je bila federativnost na preizkušnji, so nastale v Jugoslaviji politične krize. Te so bile običajno povzročene s centralističnimi težnjami, ki naj bi stopnjo federativnosti omejevale in zmanjševale. Nasprotno temu pa so bile federalistične težnje. Zaradi krize v federativnosti, v njenem razumevanju in izvajanju je doživela jugoslovanska država svoj konec.

Značilnost druge Jugoslavije so bile stalne reforme, zlasti v organizaciji države v smeri večanja federativnosti, tj. položaja in vloge republik nasproti zveznemu centru. Reforme so bile stalnica, vzroki zanje pa so bile krize, ki so se pokazale dokaj pogosto. Dejansko je bila v vsakem desetletju obstoja druge Jugoslavije kakšna kriza, ki je zahtevala reforme, najočitnejša pa je bila kriza v »nemirnih« šestdesetih letih.

Višek reformnih hotenj je bila nova ustava. To so sprejeli v vsakem desetletju obstoja druge Jugoslavije, razen v zadnjem »kriznem« desetletju, v osemdesetih, ko pa so želeli reformirati ustavo tako, da bi dejansko nastala nova. Zaradi naraščajoče krize tudi v odnosih med republikami in njihovimi politikami do tega ni prišlo. Dogovor, kaj in kako spremeniti v ustavi, namreč ni bil mogoč. Razlike, pa tudi hotenja, kaj naj bi komu sprememba ustave oz. nova ustava prinesla, so bile prevelike. Reforme, izzvane s krizami, so oblikovale razvoj jugoslovanske države in so pomenile seme nadaljnjih kriz in tudi razdora v državi in posledično njenega konca.

Druga Jugoslavija je bila splet nacionalnega in razrednega. V celotnem obdobju druge Jugoslavije je nacionalno prehajalo v razredno in nasprotno, in celotno dogajanje v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni je bilo v znamenju nenehnega lovljenja ravnotežja med nacionalnim in razrednim, med organizacijo države in njenim političnim sistemom. V različnih obdobjih razvoja jugoslovanske države je bil tako dan enkrat večji poudarek razrednemu, drugič nacionalnemu. Konec te države, temelječe prav na federativnosti in priznavanju enakopravnosti narodov, ki so jo sestavljali, je bil takrat, ko je nacionalno prevladalo in ko ga ni bilo mogoče več obvladati. Vprašanje »sožitja« nacionalnega, na čemer je druga Jugoslavija dejansko nastala, in razrednega je bilo bistveno tudi ves čas obstoja

druge Jugoslavije. Oboje je igralo veliko vlogo najprej v revoluciji oz. pri prevzemu oblasti komunistov. Za nastanek države, v kateri so prevzeli oblast v času druge svetovne vojne, je bil odločilen bolj kot razredni nacionalni dejavnik. Razrednega sicer v narodnoosvobodilnem gibanju med drugo svetovno vojno niso pretirano poudarjali in so ga kar skrivali. Nacionalni moment, priznavanje nacionalnosti in uvedbo federativnosti na temelju načela pravice do samoodločbe narodov pa so izpostavljali kot bistven v revoluciji jugoslovanskih komunistov. Poudarjali so načelo bratstva in enotnosti kot bistvo rešitve nacionalnega in kot pogoj državne trdnosti, vendar pa je bil skupni imenovalec enotnosti države in družbe bolj v razrednem dejavniku.

Razredna enotnost delavskega razreda v Jugoslaviji, ki naj bi imela ne glede na različne nacionalnosti in razlike, ki so izhajale iz njih, predvsem skupne cilje v razvijanju socialistične družbe, je bila nekakšno nadomestilo za nacionalni unitarizem, ki je zaznamoval prvo Jugoslavijo. V razrednem unitarizmu je bila poudarjana breznacionalnost, ali vsaj to, da atributi nacionalnega, npr. jezik, nacionalna kultura, naj ne bi igrali velike vloge. V imenu razrednega naj bi se zmanjšal pomen nacionalnega. Samoupravljanje naj bi bilo sredstvo, s katerim bi razredno preseglo nacionalno komponento v jugoslovanski državi in njeni družbi. Na temelju delavskega samoupravljanja naj bi delavski razred izgubil ali vsaj omejil svoje nacionalne interese. Prevladal naj bi enotni razredni, samoupravljaljski interes »delavskega razreda in delovnih ljudi«, kar naj bi vodilo v »breznacionalne« odnose. To pa se je pokazalo v življenju druge Jugoslavije za utvaro. Prav eno bistvenih načel samoupravljanja, da tisti, ki ustvarja, razpolaganja s tistim, kar je ustvaril, oz. s tem, kar je s tem zaslužil, je namreč dobilo nacionalno osnovo. Šlo je za vprašanje, kdo razpolaga na ravni države s tem, kar se ustvari. Ali tista federalna enota, v kateri je nekaj ustvarjeno, ali zvezna oblast, ki z ustvarjenim razpolaga sama, po svoji volji. Nacionalni interes je bil vsekakor močnejši kot razredni, kar je odprlo bistveno vprašanje – odnos med federalno enoto in zvezno oblastjo, ali kakšen je položaj federalnih enot do centralnih organov oz. državne administracije. Bolj kot samo nacionalno vprašanje in pravice ter možnosti nastopati z nacionalnimi značilnostmi, je samoupravljanje in razumevanje njegovega načela delitve po delu odprlo pandorino skrinjico odnosov v drugi jugoslovanski državi v odnosu federalizem proti centralizmu.

Stalno soočanje med nacionalnim in razrednim ter različnost pojmovanja nacionalnega oz. federativnosti ter položaja in vloge nacionalnih politično-upravnih enot, republik, sta povzročala krize na političnem področju, pa tudi na področju gospodarstva, ki je bilo tesno povezano s politiko. Razmerje med razrednim in nacionalnim, med družbenim redom in organizacijo države, je določalo dinamiko razvoja jugoslovanske države in družbe.

Zamotan klobčič razrednega in nacionalnega, kar je bilo značilno za drugo Jugoslavijo, je predstavljal politične in druge odnose jugoslovanske države po drugi svetovni vojni. Imel je značaj nekakšnega gordijskega vozla, katerega pa ni bilo mogoče nikakor razrešiti brez meča. Treba ga je bilo presekati. Socializem jugoslovanskega tipa, samoupravljanje, torej razrednost v sodobnem svetu ni bilo več motiv, ki naj bi bil vezivo za življenje v skupni državi, nacionalni interesi posameznih narodov oz. njihovih političnih in gospodarskih elit pa so bili med sabo tako različni in nasprotujoči, da je bila jugoslovanska država enostavno obsojena na konec.

Za eno od značilnosti druge Jugoslavije je mogoče šteti tudi Josipa Broza-Tita kot »očeta« te države. Soznačnica (sinonim) druge Jugoslavije bi lahko bil titoizem, čeprav se jugoslovanski državni in politični sistem ni nikoli sam tako imenoval. Kakorkoli kdo danes Tita ocenjuje in ga označuje, je bil v času svojega življenja osrednja osebnost druge Jugoslavije. Mnogokrat, zlasti v tujini, je bil njeno poosebljenje. To dejstvo je imelo »navznoter«, v okviru Jugoslavije, sicer tudi negativne posledice, tako v času, ko je Tito vodil državo, ko sta vedno obveljala njegovo mnenje in volja, zlasti pa po njegovi smrti, ko je zaradi tega nastala praznina in se je začel boj za nasledstvo ter so posamezniki želeli obuti njegove čevlje. In tudi to, zlasti pa njihovi pogledi in dejanja, čeprav so se sklicevali pri tem, da zastopajo Titovo pot, da oni predstavljajo »Tita po Titu«, je bil eden od razlogov razpada države.

KLJUČNA POLITIČNA VPRAŠANJA DRUGE JUGOSLAVIJE

Kot so nasprotja glede nastanka države, prve in druge Jugoslavije, so razlike tudi glede konca jugoslovanske državne skupnosti. Gre za vprašanje procesa razpadanja države in njenega dokončnega razpada. Kdo je imel pri tem večjo vlogo, večjo odgovornost, kdo je bil tisti, ki je proces razpadanja sprožil, kako in zakaj? Ponovno se ob tem odpira vprašanje, ki je bilo postavljeno že glede nastanka jugoslovanske države. Komu je Jugoslavija, kakršna je bila in kako se je skozi čas spreminjala, najbolj koristila? Kdo je imel od državne skupnosti največ? Na vprašanje, zakaj je razpadla, je vsekakor mnogo odgovorov, vsi pa imajo nacionalno obeležje. Dejstvo, da je Jugoslavija razpadla in da kot država ne obstoji več, ni sporno. Do tega spoznanja je prišla tudi Badinterjeva komisija. Zakaj in kako je razpadla – ali z odcepitvijo ali z razdružitvijo – pa je še vedno stvar različnih razlag in različnih ocen. Povsem si nasprotujočih.

Čeprav je veljalo v jugoslovanskem državno-partijskem vrhu in nasploh v komunistični partiji prepričanje, da je bila s federalistično ureditvijo jugoslovanske

države odpravljena neenakopravnost med narodi, združenimi v enotno državo, torej t. i. nacionalno vprašanje, je prav to izbruhnilo v drugi polovici petdesetih let. Na eni strani je bila to reakcija na poskus uvedbe nacionalnega unitarizma in posredno zanikanja pomena »narodnih (nacionalnih) republik«, kar je bilo v zraku sredi petdesetih let, na drugi pa je šlo za smiselno uporabo načela samoupravljanja, da z rezultati svojega dela razpolagajo tisti, ki so to ustvarili na ravni republike in odnosov le-teh do zvezne države. Šlo je za prenos in uporabo samoupravnih načel v organizacijo države z zmanjševanjem njenega vpliva na republike. Na zanikanje pomena narodov v socialistični Jugoslaviji, kar je bila tedaj težnja, ki so jo kazali zlasti v nacionalni sredini, ki je želela uveljaviti svojo prevlado glede na svojo številčnost, pa je na politični in idejni ravni reagiral Edvard Kardelj z izdajo svoje knjige iz leta 1939 *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (takrat je izšla pod avtorjevim psevdonimom Sperans), za katero je napisal dolg predgovor in aktualiziral v njem dogajanje na »nacionalnem« področju. Ugotovil je, da je načelno s federativnostjo vsem narodom zagotovljen enakopraven položaj, vendar s tem niso bili odpravljeni vsi vidiki nacionalnega vprašanja. Zavrnil je kakršenkoli način »jugoslovanstva« na račun zmanjševanja pomena ali kar zanikanja narodov. »Jugoslovanstvo«, kot so ga razumeli in želeli uveljaviti njegovi zagovorniki, je označil za obliko veledržavnega birokratskega centralizma in obliko boja za privilegiran položaj določenega naroda.¹⁰ Takšno njegovo stališče glede »jugoslovanstva«, ki ga je povezal s težnjo po položaju Srbov v jugoslovanski državi, ga je postavilo v položaj »slovenskega nacionalista«, Dobrica Ćosić ga je označil kar za »slovenskega separatista« in ideologa slovenskega separatizma, čeprav je Kardelj v Sloveniji ostro kritiziral vsako misel, besedo ali dejanje slovenskih politikov, ki bi imelo kakršnokoli zvezo s slovenskimi zahtevami do državnega centra. Za Srbe je bil Kardelj »slovenski nacionalist« in protisrbsko usmerjen, za Slovence pa kar preveč »jugoslovanski«, danes pa zlasti preveč »partijski«, komunističen. Vsekakor je veljal za »federalista«, ki je po mnenju Ćosića sloveniziral Jugoslavijo, ker je »kreiral koncept samoupravljanja in decentralizacije, s čimer nas potiska v konfederalizem.«¹¹ V vsaki rasti federalizma je Ćosić namreč videl konfederalizem, tega pa je označil za protisrbski proces. Upoštevati velja, da je o konfederalizmu, v kar je po njegovem mnenju vodila krepitev federalizma oz. položaja in vloge republik nasproti državnega centra (ta pa je bil v Beogradu), Ćosić pisal v začetku šestdesetih let, v času polemike, ki jo je vodil s slovenskim literarnim zgodovinarjem Dušanom Pirjevcem. To pa je bilo že veliko prej, preden je do določene stopnje konfederalizma z ustavo 1974 sploh prišlo. Strah pred federativnostjo in njeno rastjo je bil velik.

¹⁰ Kardelj (Sperans), *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, str. 59.

¹¹ Ćosić, *Piščevi zapisi* (1951–1968), str. 221.

Prvo korenito spremembo tudi ustave je povzročila uvedba samoupravljanja. To dejstvo, ki je pomenilo spremembo v političnem sistemu, je bilo treba vnesti v ustavo. V začetku leta 1953 je bil v jugoslovanski zvezni skupščini sprejet Ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ) in o zveznih organih oblasti. To je bila dejansko nova ustava. Ta paraustava je bila naravnana bolj razredno. Poudarek je bil bolj na delavskem razredu, t. i. samoupravljalcih kot enotni anacionalni kategoriji, kot na narodu kot tvornemu glede federativnosti. Glede te in položaja narodov, kot so se kazali v ustavi glede na njihovo vlogo v zvezni skupščini, je ta ustava pomenila korak nazaj. Manj pozornosti je bilo namenjene federativnosti v državni organizaciji. Kot eden od zborov zvezne skupščine je bil ukinjen Zbor narodov, prek katerega so republike enakopravno, z istim številom poslancev, uveljavljale svoje pravice in zahteve. S tem je bilo odpravljeno načelo federativnosti v najvišjem zakonodajnem organu države, kajti v Zvezni zbor so se volili poslanci glede na število prebivalcev, v Zbor proizvajalcev pa glede na število zaposlenih. V zakonodajna telesa, od zvezne skupščine, republiških skupščin do skupščin lokalnih skupnosti, so bili uvedeni Zbor proizvajalcev kot predstavniška telesa zaposlenih. Uvedba Zbora proizvajalcev je imela namen zagotoviti vodilno vlogo delavskega razreda, in to neglede na nacionalno pripadnost posameznika.

Druga Jugoslavija je sicer temeljila na »skupni jugoslovanski zavesti« in predvsem na federativnosti, ki je izhajala iz pravice do samoodločbe narodov, nosilec te skupnosti pa naj bi bil delavski razred. Poudarjanje razrednosti oz. pretirana zloraba razrednega dejavnika ob zmanjševanju nacionalnega je v večnacionalni državi obudilo speči vulkan, tj. nacionalno vprašanje. V poudarjajoči razrednosti so namreč tisti, ki so želeli ohraniti centralizem in s tem svoj večji vpliv na »delovanje« jugoslovanske države, ti pa so bili zlasti v srbski politiki, videli možnost preseganja nacionalnega dejavnika in s tem doseganje unitarizma. Takšen poskus preseči nacionalno na račun poudarjanja razrednega je bil sredi petdesetih let. Takrat so se pojavile celo ideje o odpravi republik, ker so te temeljile na nacionalni osnovi. Po teh predlogih naj bi Jugoslavijo sestavljale lokalne skupnosti, t. i. komune, ki so v procesu decentralizacije in deetizacije prevemale določene administrativne in politične naloge državnih oblasti z namenom »odmiranja« države. Jugoslavija naj bi postala zveza komun, to pa bi omogočalo zlitje v unitarno jugoslovanstvo. Narod kot temelj federalne enote, republike, naj tako ne bi imel več pomena.

Hkrati s tovrstnimi poskusi unitarizma in ohranjanja centralizma pa se je prav zaradi tega odprlo bistveno vprašanje druge Jugoslavije, ki ni poniknilo vse do njenega konca. Šlo je za vprašanje ali več federativnosti ali več centralizma. V jugoslovanskem državnem in političnem vrhu so okoli tega vprašanja nastale

dokaj velike razlike, ki so obstajale slabo desetletje, vse do političnega »padca« enega od glavnih zagovornikov večje centralizacije kot zagotovila močne države, Aleksandra Rankovića sredi leta 1966. Na drugi strani so bili federalisti, ki so se zavzemali za poglobljanje samoupravljanja in decentralizacijo, predvsem pa za večjo moč republik. Vodilni v tej skupini je bil Kardelj. Kot federalistično je nastopalo slovensko politično vodstvo in slovenski gospodarstveniki, kajti slovensko gospodarstvo je bilo takrat edino konkurenčno sposobno za gospodarsko politiko, v kateri bi bil večji poudarek na sodelovanju jugoslovanskega gospodarstva z drugimi državami, zlasti zahodnimi. Za močnejšo centralno oblast so bili v manj razvitih republikah, ki jim tudi večje gospodarsko sodelovanje s tujino, zlasti z Zahodom, ni bilo po godu, saj so se bali, da bi se v takih razmerah položaj njihovega gospodarstva poslabšal. Ker je v decentralizaciji videl možnost »dezintegracije države«, je bil večjemu centralizmu naklonjen tudi predsednik države in generalni sekretar ZKJ Tito.

Različnosti v pogledih so se pokazale zlasti pri političnem ocenjevanju stavke rudarjev v slovenskih premogovnikih iz Zasavja (Trbovlje, Hrastnik, Zagorje),¹² ki je bila januarja 1958. Rudarji so stavkali sicer zaradi nizkih plač, v resnici pa je bila stavka uperjena proti administrativnemu upravljanju gospodarske politike, tj. proti centralizmu. Imela je določeno mero politične note. Politično ocenjevanje vzrokov stavke je zato v jugoslovanskem partijskem vrhu odprlo razpravo o vprašanju odnosov med republikami in federacijo ter republikami med seboj. Ko pa je v začetku šestdesetih let prišlo v Jugoslaviji do prve resnejše gospodarske krize, ta je sledila dokaj veliki gospodarski rasti v petdesetih letih, so tisti, ki so želeli večjo vlogo centralnih oblasti, vzroke za zastoj gospodarskega napredka videli v preveliki vlogi samoupravljanja, ki je pogojevalo decentralizacijo. Gospodarska kriza je zato povzročila politično krizo, ki se je kazala v »spopadu« centralistov in federalistov. Vzrok krize in »zdravilo« zanjo sta obe strani videli povsem nasprotno.

Da bi zgladili nasprotja, je Tito sredi marca 1962 sklical tridnevno sejo jugoslovanskega partijskega vodstva.¹³ Na njej je zaradi svojega zagovarjanja federalizma in samoupravljanja kritike doživel predvsem Kardelj. Politično »bitko« so takrat dobili centralisti. To se je pokazalo tudi v novi jugoslovanski ustavi, sprejeti aprila 1963. Z ustavo, dobila je ime listina samoupravljanja, ker je samoupravljanje ustavno opredelila kot politični sistem, je država dobila novo ime – Socialistična federativna republika Jugoslavija (SFRJ). To je jasno kazalo, da je bil poudarek na političnem sistemu in ne več na federativnosti. Glede vloge in pravic narodov v jugoslovanski federaciji je bil s to ustavo narejen korak nazaj.

12 Dokumenti o rudarski stavki v Zasavju leta 1958.

13 Početek kraja SFRJ.

Je pa dobilo nacionalno vprašanje, ki se je takrat kazalo zlasti kot različno razumevanje vloge republik v federativni državi v odnosu do centralnih oblasti, politično potrditev na kongresu Zveze komunistov Jugoslavije konec leta 1964. Nacionalno vprašanje do takrat uradno šteto za rešeno, je dobilo »domovinsko« pravico v jugoslovanski politični stvarnosti. Da se je po politični »zmagi« centralistov to vprašanje, ki je bilo sicer bistveno za drugo Jugoslavijo, pojavilo na partijskem kongresu, je bilo presenečenje predvsem za centraliste. Tito jih takrat ni več podpiral, zato se je več in bolj poglobljeno lahko govorilo tudi o nujni reformi federacije. Avtor večine predlogov je bil Edvard Kardelj, ki je med drugim novembra 1965 predlagal popolno suverenost republik, zvezna oblast pa bi imela le vlogo »tehničnega« instrumenta. Centralisti so doživeli udarec sredi leta 1966, ko je bil s političnih funkcij in političnega življenja odstranjen podpredsednik države Ranković. Njegov politični »padec« je občutno in dolgotrajno vplival na nadaljnji razvoj političnih odnosov v jugoslovanski državi. Omogočil je začetek reformiranja državne organizacije, večjo federalizacijo federacije. Leta 1967, štiri leta po sprejemu, je ustava že doživela prve spremembe, naslednje pa konec leta 1968.

Je pa Rankovićev politični »padec« imel posledice tudi na drugih področjih političnega življenja Jugoslavije. Ker je bil tudi »boter« politične policije, t. i. Udbe (ki takrat ni imela več takšnega imena), tj. Uprava državne bezbednosti (=varnosti)), je ta izgubila na politični moči. Se pa je takrat povečala moč vojaškega vrha, ki je bil Titu najbolj zvest. Nanj se je Tito najbolj naslanjal in v vojaškem vrhu so zato po njegovi smrti sami sebe postavili za glavnega varuha jugoslovanske države. Ne le glede obrambe pred napadom na državo od zunaj, ampak tudi obrambe države navznoter.

Jugoslovanska federacija se je z ustavnimi amandmaji na ustavo iz leta 1963 še bolj federalizirala. Povečala sta se vloga in pristojnosti republik v odnosu do centralne oblasti. Ustavni amandmaji so spremenili predvsem sestavo in pristojnosti Zvezne skupščine, natančneje pa so opredelili tudi avtonomni pokrajini v okviru Srbije, Vojvodino in Kosovo. V skupščino je bil ponovno uveden Zbor narodov, v katerem je vsaka od republik imela enako število poslancev, avtonomni pokrajini pa polovico manj. V amandmaju k jugoslovanski ustavi je bila opredeljena tudi raba jezikov posameznih jugoslovanskih narodov. Sredi leta 1971 je bilo sprejetih še 23 amandmajev k ustavi SFRJ, tako da jih je bilo skupaj 42, kar je ustavo bistveno spremenilo. Z ustavnimi amandmaji je bila v veliki meri razrešena kriza federativnosti. Zvezni amandmaji so na novo opredelili jugoslovansko federacijo; obe avtonomni pokrajini v okviru Srbije sta postali konstitutivni del zvezne države. Kot izraz večje samostojnosti republik in njihovega položaja v zvezni državi je bila republika opredeljena kot »država, ki temelji na

suverenosti naroda«. Zvezne državne oblasti so izgubile nekatere pristojnosti, med drugim davčno, finančno in investicijsko politiko. Poleg amandmajev, ki so urejali organiziranost in razmerja v jugoslovanski zvezni državi, so t. i. delavski amandmaji opredeljevali samoupravljanje kot politični sistem. Na osnovi teh amandmajev, zlasti glede reforme federativnosti in večje vloge republik kot držav, je bila nato pripravljena ustava, ki je bila sprejeta februarja 1974.

Hkrati s temi reformami in reformiranjem gospodarskega sistema, da bi ta postal bolj učinkovit in mednarodno skladen, se je od srede šestdesetih let krepila tudi ideja o nujnosti liberalizacije političnega življenja. Večina zahtev po liberalizaciji odnosov v jugoslovanski državi je izhajala iz potreb po spremembah v gospodarstvu, zlasti po večji vlogi trga. Z liberalizacijo na političnem področju, česar pa mnogi tisti, ki so sicer želeli več federativnosti glede organizacije in delovanja države, niso sprejemali z navdušenjem, naj bi to postalo bolj demokratično. Politična moč naj bi bila decentralizirana. To je bil proces t. i. partijskega liberalizma, ker naj bi se reformirala in bolj znotraj demokratizirala tudi vladajoča politična stranka, Zveza komunistov. Za »partijski liberalizem« je značilno iskanje načina za »korekcijo« jugoslovanskega sistema. Z »liberalizmom« niso želeli spremeniti sistema socialističnega samoupravljanja, ampak način njegovega delovanja. Zagovarjali so doslednejšo ločitev partije in državnih oblasti ter večjo demokratičnost in svobodo mišljenja v partiji sami. »Liberalizem« se je pojavil v vsaki jugoslovanski republiki neodvisno, najbolj izrazito v Sloveniji, v Hrvaški in v Srbiji.¹⁴ Povsod so »liberalci« izhajali predvsem iz problemov svoje republike in te probleme želeli rešiti, pri čemer se niso ozirali na celotno državo in celovitost njene problematike, razen če je ta posegala v problematiko njihove republike. Odnosi med njimi so bili zato protislovni in pogosto so bili »liberalci« med seboj nasprotniki. Vsak je namreč videl predvsem (in tudi izključno) svojo republiko. Vsem »liberalcem« pa je bil skupen kritičen pogled na tedanji način razmišljanja in vladanja v partiji in na vlogo partije v državi in družbi.

V »liberalizmu« je bila prisotna dobršna mera nacionalnega. To je bilo v skladu s procesom federalizacije federacije kot procesom demokratizacije glede organizacije države. »Liberalizem« pa se je kazal tudi kot nacionalizem, politično pa je bilo ocenjevano – s strani osrednjih političnih organov oz. osebnosti, »očetov« druge Jugoslavije – tudi kot izraz separatističnih teženj. Na takšne politične ocene s strani najvišjega državnega in političnega, tj. partijskega vrha, so naleteli slovenski »liberalci«, še bolj pa hrvaški. Oboji so bili kmalu odstranjeni iz politike. »Liberalci« v Srbiji pa so bili sicer manj nacionalno zagreti, mogoče jih je oceniti, da so bili srbska »politična garnitura«, ki je bila v vsem dolgem jugoslovanskem obdobju najmanj odkrito nacionalna, tj. srbsko hegemonsko

14 Repe, »Liberalizem« v Sloveniji, str. 243/913-259/929.

nastrojena, a je iskreno želela uveljaviti spremembe, ki bi šle v smer večje demokratizacije v partiji in državi, tudi na račun manjše vloge Tita. To pa je bila okoliščina, ki so jo uporabili kot sredstvo proti njim njihovi partijski kolegi oz. rojaki, da so politično »padli«. Bili so na eni strani preveč zagreti za demokratizacijo v partiji, na drugi pa premalo srbsko nacionalistični za srbske bolj nacionalno usmerjene politike.

Zaradi »enakopravnosti« vseh republik so našli »liberalizem« tudi v drugih treh »perifernih« republikah in ne le v Sloveniji, Hrvaški in Srbiji, kjer se je najbolj pokazal in imel tudi »poosebljenje« v voditeljih. V Sloveniji je bil to predsednik slovenske vlade Stane Kavčič, v Hrvaški predsednica CK ZK Hrvaške Savka Dapčević-Kučar in sekretar tega organa Mika Tripalo, v Srbiji pa predsednik CK ZK Srbije Marko Nikezić in sekretarka tega organa Latinka Perović. V vseh republikah so bili »liberalci« odstranjeni iz političnega življenja. Staro gardo, konservativce, ki niso želeli sprememb v partiji in glede partije v družbi, med temi je bil vodilni Tito, je motil »liberalizem« s svojimi demokratičnimi zahtevami, »nacionalizem«, ki ga je spremljal, vsaj pri Hrvatih odkrito, pri Slovencih pa dokaj prikrito, pa jim je pri obračunu z »liberalci« prišel prav kot sredstvo.

Ofenziva proti »liberalizmu« se je na jugoslovanski ravni začela konec leta 1971, ko so bili zaradi njihovih povezav z nacionalizmom in ustaškimi emigrantskimi krogi odstranjeni hrvaški »liberalci«. Obračun »konservativcev« z »liberalci« pa je dosegel vrh jeseni 1972, ko je na osnovi Titove ocene, da gre v Jugoslaviji za usodo socializma, ki naj bi bil zaradi »liberalizma« ogrožen, izvedena nekakšna psevdorevolucija, ki je pomenila tudi konec partijskega liberalizma v Sloveniji in v Srbiji. Razrednost je ponovno dobila večji poudarek, obnovljen oz. poudarjan je bil politični monopol partije in jugoslovanska družba je na vseh področjih doživljala »proletarizacijo«.

Ni pa spopadanje konservativcev in liberalcev v državnem in političnem vrhu vplival na federalizacijo federacije. Ta se je nadaljevala in je bila končana sredi leta 1971, ko so bili sprejeti amandmaji k jugoslovanski ustavi; amandmaje v istem duhu so v svoje ustave vnesle tudi vse republike. Vrsta teh je bila t. i. delavskih amandmajev, ki so posegali v samoupravljanje in v t. i. združeno delo, za nadgradnjo federativnosti pa so bili pomembni tisti, ki so zmanjševali funkcije zveznih, centralnih oblasti. To je bilo nato preneseno v ustavo, sprejeto februarja 1974. Ta je bila izraz zmage konservativcev, saj je poleg ustavnih rešitev teh »nacionalnih« zadev dajala močan poudarek razrednemu, tj. na »položaj človeka v združenem delu in družbeni lastnini« in na »združevanje dela in sredstev družbene reprodukcije«, skratka, na družbenoekonomski ureditvi in njeni organiziranosti. Ustava je imela kompromisni značaj. V zameno za demokracijo, ki je bila vodilo "liberalcev", je ponujala več nacionalnih pravic oz. je dajala večjo

vlogo republikam. Te so postale tudi formalno, ustavno države. Bila je tako izraz pogledov »liberalcev« na ureditev in organizacijo države z bolj ohlapno centralno oblastjo, na kar so »konservativci« pristajali iz bojazni, da bi centralistično vodena federacija lahko zašla v podobno krizo, kot je zašla jugoslovanska država pred drugo svetovno vojno. Na eni strani je zato okrepila federalizem in dala republikam in tudi avtonomnima pokrajinama, ki sta bili v sestavu Srbije, kar položaj držav. Jugoslovanska država je dejansko postala zveza šestih oz. osmih držav. Po drugi strani pa je ustava zaostрила razredne prvine jugoslovanske družbe in države. To naj bi rešilo samoupravljanje kot »vezni člen« državljanov in države. Poleg tega pa je ustava zagotavljala monopolni položaj Zvezi komunistov, kar pred tem ni bilo tako določeno nikjer zapisano.

Zaradi prevelikega poudarjanja vloge in pravic republik, predvsem pa, ker sta obe avtonomni pokrajini, ki sta bili del Srbije, postali skoraj enakopravni z republikami, so zlasti centralistično opredeljeni menili, da se je ustavna ureditev približala konfederalizmu. Ustava je Srbijo dejansko razdelila na tri »države«, pri čemer srbska oblast ni mogla povsem politično obvladovati Kosova z večinskim albanskim prebivalstvom, zato je bilo kritik federalizacije federacije največ v Srbiji. Kritike, sicer tihe, so bile zaradi »konfederalizacije« jugoslovanske države tudi v vojaškem vrhu, ki je želel močno, enotno in centralizirano vodeno državo. Vojaškemu vrhu tudi ni ustrezala organiziranost t. i. teritorialne obrambe, oboroženih formacij po republikah, v kateri so videli zasnovo republiških vojsk. Javno pa ni bilo kritik na račun ustave v času do smrti predsednika Tita niti slišati.

S smrtjo predsednika Tita, umrl je 4. maja 1980, pa so se pojavile mnoge kritike, zahteve, obtoževanja na obstoječe stanje v državi. V tem je bila deležna kritičnih pogledov predvsem ustava. Bistva kritike je bila deležna njena konfederativnost, kot so njeni kritiki videli federalizirano federacijo in ustavno postavitve republik na raven države, pa tudi razdelitev Srbije v tri vsaj ustavno domala enakovredne dele. Skratka, Jugoslavijo je po Titovi smrti, ko ni bilo več njegove »avtoritete« in so si kritiki njega in njegove politike dali duška, zajela kriza. Bila je gospodarska in politična, pri čemer se je slaba gospodarska situacija kazala na političnem področju. Neustrezna gospodarska politika in prevelike zadolženosti oz. nezmožnosti odplačevanja najetih kreditov v tujini so povzročile gospodarsko krizo, ki je kmalu prerasla v politično. Posredno sta bila za »krivca« pretiranega zapravljanja (države in državljanov) in premajhne gospodarske učinkovitosti razglašena politični sistem samoupravljanja in ustava, ki ga je postavila kot ustavno bistvo jugoslovanske države, ter tudi pretirani federalizem, ki se je na področju gospodarstva kazal kot t. i. dogovorna ekonomija in iz ustave izhajajoča t. i. nacionalna oz. republiška gospodarstva. Kot izraz kritičnosti do ustave so se začeli večati centralistični in hegemonistični pritiski ter mednacionalna trenja.

Kljub večdesetletnemu skupnemu življenju v eni državi so se v osemdesetih letih 20. stoletja začele večati kulturne in ekonomske razlike med posameznimi območji in med narodi. Večala so se nasprotja med zahodnima, gospodarsko razvitima republikama Slovenijo in Hrvaško, ki sta v marsičem dosegali sosednji Italijo in Avstrijo, ter med ostalimi republikami. Obtoževanja o tem, kdo koga izkorišča in kdo ima od drugega v Jugoslaviji in od nje večji dobiček, so bila vse pogostejša. Čeprav je bila že prva polovica osemdesetih let v Jugoslaviji v znaku gospodarske krize in različnih političnih napetosti, so se te zaostrele leta 1986 in se nato stopnjevale vse do leta 1991, ko je Jugoslavija zaradi nezmožnosti, da reši nasprotja, razpadla.

Glavni ustvarjalec krize je bilo različno razumevanje vloge in položaja posameznih republik in narodov v jugoslovanski federaciji. Srbi so namreč zaradi svoje številčnosti zahtevali, natančneje, vsiljevali svoj vodilni položaj, na drugi strani pa so Slovenci glede na gospodarsko razvitost in zato večji finančni prispevek v jugoslovansko državno skupnost temu nasprotovali. Uprli so se želji po centralizmu, unitarizmu in hegemonizmu, ki ga je začelo izražati novo srbsko vodstvo, na čelu katerega je leta 1986 stopil Slobodan Milošević. Septembra 1987 je odstranil iz vodstva vse dotedanje sodelavce, ki niso bili za njegovo nacionalistično usmeritev, in se postavil kot srbski nacionalni vodja. Kot sredstvo za to mu je služil srbski nacionalizem.

Politični spopad federalistov in centralistov, ki je potekal dejansko od konca petdesetih ali vsaj od začetka šestdesetih let, se je ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let tako razplamtel, da ga ni bilo mogoče več pogasiti in se je končal s pogoriščem jugoslovanske države. »Fronta« med zagovorniki nasprotnih pogledov na organizacijo in delovanje jugoslovanske države je bila vzpostavljena, ko se je na oblast v Srbiji povzpel Slobodan Milošević, ki je začel na krilih srbskega nacionalizma (najprej kot »obramba« Srbov na Kosovem proti Albancem) spreminjati razmere in razmerja najprej v Srbiji, nato pa tudi v Jugoslaviji. Pri tem se je posluževal nacionalizma, ki je v Srbiji živel in se »hranil« v prepričanju, da so Srbi v jugoslovanski državi premalo upoštevani, in da so zato, ker nimajo vodilne vloge – niso hegemoni – prikrajšani. Ideolog srbskega nacionalizma in mitologije, pisatelj Dobrica Ćosić je to izrazil z mislijo, da Srbi v vojnah zmagujejo, v miru pa izgubljajo.

Za razliko od kriznih razmer v šestdesetih letih, ko je šlo bolj za uveljavljanje položaja in vloge republik nasproti zveznim oblastem, je bila kriza v drugi polovici osemdesetih in v začetku devetdesetih let v znaku spopada dveh nasprotujočih si razumevanj življenja federativno zasnovane države, centralističnega in federativnega. Tokrat je bil spopad v vsej zgodovini jugoslovanske federativne države najbolj grob in brezkompromisen. Šlo je za odkrit spopad dveh jugo-

slovanskih republik, Srbije kot največje in Slovenije kot najbolj gospodarsko razvite. Politična vodstva so imela v obeh republikah povsem nasprotno pogled na jugoslovansko skupnost in njeno organiziranost. Novo srbsko politično vodstvo je želelo številčnost srbskega prebivalstva uporabiti za uvedbo srbske hegemonije v Jugoslaviji, pri čemer so se sklicevali na »demokracijo«, izražano v »formuli« en človek – en glas. S tem bi se temelj jugoslovanske federativne države, enakopravnosti narodov, enostavno porušil, saj bi Srbi imeli v zvezni skupščini največ poslancev, ki bi sicer v »demokraciji« duhu preglašovali druge. Slovenija pa je bila nasprotno za reformiranje političnega sistema in samoupravljanja, ne pa za bistveno poseganje v organizacijo federacije. Slovenski politiki so v nasprotovanju zahtevam srbskih politikov izpadli kot »ustavobranitelji« in s tem nekakšni konservativci, ki ne želijo sicer potrebnih sprememb v jugoslovanski državi in družbi. »Ustavobraniteljstvo« pa je bilo dejansko sredstvo proti srbskim pogledom na spremembe, ki so pomenile veliko spremembo Jugoslavije in vzpostavitev srbskega državno političnega ideala – Velike Srbije oz. jugoslovanske države po srbskem »vzorcu«, tj. Srboslavije, kar so želeli, a niso uspeli doseči vse od začetka Jugoslavije po prvi svetovni vojni. Milošević je želel dokončati delo oz. hotenja Nikole Pašića, kateremu se cilj, da bi Jugoslavija bila povečana Srbija, sicer ni nikoli povsem uresničil, čeprav je Srbom uspelo jugoslovansko državo precej srbizirati vsaj v tem pomenu, da so bili Srbi velik dejavnik jugoslovanske države tako v dobrem kot v slabem.

V razreševanju jugoslovanskega voza so bile jugoslovanske zvezne oblasti, od skupščine do vlade, dokaj pasivne in nemočne. Ni pa to veljalo za vojsko oz. njen vrh, ki se je kot predstavnik centralne oblasti na političnem področju aktivno vključil v reševanje krize. Zaradi podobnih ali kar enakih pogledov na vzroke jugoslovanske krize – te so videli v preveč ohlapni federaciji – in enakih hotenj po učinkoviti centralistični oblasti, se je vojaški vrh počasi, vendar zanesljivo pridružil Srbiji. Srbsko in vojaško vodstvo sta bila oba centralistično orientirana, čeprav sprva iz različnih razlogov. Imela pa sta skupno rešitev jugoslovanske krize – centralizem. Razlikovala pa sta se – vsaj sprva – glede cilja. Srbskemu vodstvu je bil cilj vzpostavitev močne in enotne srbske republike in nato doseči v jugoslovanski državi njeno prevlado, vojaški vrh pa je želel enotno Jugoslavijo z močnim vodstvom. Tako srbsko vodstvo kot vojaški vrh sta videla rešitev problema jugoslovanske države v izničenju ustave iz leta 1974 in v uvedbi t. i. učinkovite federacije z močno centralizirano upravo. Obema sta bila poglavitna ovira pri tem Slovenija in njeno vodstvo.

Proti združenemu političnemu nasprotniku in njegovim zahtevam po povečanju centralizma srbskega vodstva (to je imelo močno podporo srbske javnosti, kar je ta izražala na t. i. mitingih, ki jih je oblast skrbno in večje organizirala sebi v podporo) in vojaškemu vrhu, so se slovenski politiki upirali z

branjenjem ustavne ureditve, kakršno je zagotavljala ustava iz leta 1974. Bili so »ustavobranitelji«, kar je bila ena od taktičnih potez slovenske politike od vsega začetka jugoslovanske krize, kakršna je nastajala po Titovi smrti. Z upoštevanjem ustave in zakonodaje so želeli »nevtralizirati« pričačakovani »naskok« na ustavo in njeno spreminjanje zlasti glede dosežene stopnje državnosti republik. Takšna težnja se je dejansko pokazala, ko se je začela razprava o spremembah ustave. V Sloveniji pa se je vladajoča politika odločila za reforme pri »vrhu«. Odločili so se za spremembe, ki naj bi demokratizirale vladajočo Zvezo komunistov Slovenije in njen položaj in vlogo v slovenski družbi. Počasi in preiščljeno po lastni volji so želeli »sestopiti« z oblasti in to deliti z drugimi političnimi subjekti. Ta politični proces je bilo t. i. prenoviteljstvo. Šlo je za notranjo partijsko stvar, ki se je začela kot interna, notranja demokratizacija slovenske »komunistične stranke«, se pa je nato prenesla na demokratizacijo celotnega političnega življenja. Na ta politični proces, ki se je začel v Sloveniji in je sovpadal z zaostrovanjem jugoslovanske krize pod vplivom Miloševićevega »pohoda na Jugoslavijo«, so drugod v Jugoslaviji gledali z določeno mero dvoma in nejevere, pa tudi odkrito nasprotno. Nasprotno slovenskemu namenu prenoviteljstva pa so bile težnje glede položaja in vloge komunistične organizacije v Srbiji. Tam se je oblast »partije« krepila, saj je Milošević kot vodja Zveze komunistov Srbije dejansko imel vso oblast. Bila je sredstvo za dosego »nacionalnih« srbskih ciljev: upravno in politično poenotenje Srbije, kar je pomenilo odpravo avtonomnosti Vojvodine in Kosova, kot jo je zagotavljala jugoslovanska ustava, uvedba centralizma kot sredstva načrtovanega srbskega hegemonizma. Na poti k temu se je postavilo po robu s svojim »ustavobraniteljstvom« in »prenoviteljstvom« slovensko politično vodstvo. Kot nasprotnika glede reformiranja Jugoslavije, vsak s svojim namenom, sta se tako vzpostavila »nacionalna« voditelja komunistov, slovenskih Milan Kučan, in srbskih Slobodan Milošević. Nekako se je ponovila situacija, ko sta si »nasproti stala« vsak s svojimi pogledi na organizacijo jugoslovanske države Kardelj in Ranković. Razlika je bil v tem, da je Kučan branil ustavno doseženo stanje, medtem ko je Kardelj to stanje želel (in uspel) vzpostaviti. V nastali konstelaciji so bile druge republike bolj ali manj opazovalke. Hrvaška, Bosna in Hercegovina ter Makedonija so zaradi številnega prebivalstva srbske narodnosti in zato zaradi strahu pred notranjimi nemiri tvorile nekakšen nevtralen blok »jugoslovanske sinteze« in niso želele izražati naklonjenosti nobeni »strani«. Ko je bilo jasno, da Miloševiću zaradi »odpora« slovenske politike ne bo uspelo osvojiti ključnih dejavnikov jugoslovanske politike, Zvezo komunistov, se je slovenski politiki približala hrvaška. V obeh republikah pa je takrat že potekal močan proces demokratizacije in »odlepljanja« od Jugoslavije, v katerem so imele glavno vlogo protikomunistične, na »nacionalizmu« temelječe politične sile.

Na reforme slovenskega političnega vodstva, ko je to začelo z reformami pri sebi, v svoji organizaciji oz. v njenem položaju in vlogi v slovenski družbi in državi, se je odzval tudi vojaški vrh. Ta je v slovenskem »prenovitelstvu« videl protirevolucijo, v slovenskem nasprotovanju centralističnim zahtevam srbskega političnega in tudi vojaškega vrha pa separatizem. Obtožbe Slovenije, Slovencev in njihove politike so bile enake, kot so bile obtožbe na račun Albancev na Kosovem, kjer so bile te izgovor za represijo proti Albancem in njihovim politikom, ki se niso uklonili srbskim zahtevam po zmanjševanju avtonomije Kosova. V vlogo »ohranjevalca« Jugoslavije in njenega političnega ustroja se je odločno postavil vojaški vrh, pri čemer je imel eden od obrambnih ministrov, admiral Branko Mamula, politične voditeljske ambicije. Svoje centralistične poglede je vojska, njen vrh, ki se je odkrito in načrtno postavil v politično vlogo, skušala uveljaviti prek Zveze komunistov. Ko pa je ta na zvezni ravni na 14. kongresu konec januarja 1990 doživela svoj konec, vojska je izgubila »ideološko domovino«, pa so želeli za svoje politične cilje uporabiti predsedstvo države. Prepletanje vojaškega vrha in predsedstva SFRJ, v katerem so imeli »centralisti« sicer močne pozicije, ne pa prevladujočih, je takrat večkrat pripeljalo Jugoslavijo na rob izvedbe vojaškega udara ali uvedbe vojaške uprave. Vmešavanje vrha jugoslovanske vojske v reševanje jugoslovanske krize je krizne razmere v zadnjem obdobju jugoslovanske skupne države le še dodatno ustvarjalo. Vojska je bila tako ob dveh »nacionalnih«, Srbiji in Sloveniji, tretji dejavnik v Jugoslaviji ob njenem koncu. Jugoslavije ji ni uspelo rešiti, s svojim načinom reševanja, ko je posegla tudi po orožju, pa je njen konec pospešila.

Vojska, Jugoslovanska ljudska armada, je bila glede na svojo vlogo glede obrambe države organizacijsko najbolj centralistično organizirana (obramba je vedno v rokah centralnih oblasti), a v osemdesetih letih se je tako postavila tudi v političnem smislu. Do federalizma, kakršen je bil takrat v Jugoslaviji, je bil vojaški vrh kritičen. V centralizmu, v močni osrednji oblasti, pri kateri bi tudi sami sodelovali kot močan dejavnik, so videli »zdravilo« za jugoslovansko krizo. V imenu močne države, pogoj za to pa je bil po njihovem prepričanju centralizem, se zato niso strinjali s »federalizacijo« obrambe, kar so predstavljale enote Teritorialne obrambe kot oboroženi izraz vojaško obrambne doktrine splošne ljudske obrambe.

Zaradi svojega centralističnega značaja in zadržanega odnosa do stopnje federativnosti, kakršno je dala ustava 1974, pa tudi zaradi dejanskega nestrinjanja s »federalizacijo« vojaške obrambe države, kar so v vojaškem vrhu dobro skrivali in na ves glas hvalili doktrino splošne ljudske obrambe, so bili v vojaškem vrhu kritični zlasti do Slovenije. Takšno je bilo stališče vojaškega vrha že od začetkov uveljavljanja nove obrambne doktrine jugoslovanske države konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let. Na slovensko zagnanost glede organiziranja in

oboroževanja slovenske Teritorialne obrambe kot vojaške formacije, ki je bila v pristojnosti republike, so gledali kritično in jo ocenjevali kot oblikovanje slovenske nacionalne vojske. V teritorialni obrambi so videli na eni strani konkurenco glede obrambnih nalog in delitev pristojnosti, saj je bila teritorialna obramba v pristojnosti republiških oblasti, na drugi pa prav zato, da gre za klico nacionalnih vojsk. To je bil sicer njihov osnovni očitek zasnovi teritorialne obrambe. Pri tem so našli dokaz v oboroževanju slovenske teritorialne obrambe. Ali je šlo pri tem, ko so se poslužili spletke proti slovenski teritorialni obrambi, njenemu vodstvu, dejansko pa proti slovenski politiki, ki je tega postavilo po svoji volji in svoji izbiri, brez posebnega dovoljenja »generalitete«, le za vprašanje, povezano z nakupom orožja za slovensko teritorialno obrambo, ali je šlo za širšo politično spletko proti slovenski politiki, ki je bila jasno in določno federalistično opredeljena. »Generaliteta« je slovenske politike skušala prikazati kot nacionaliste in separatiste. »Zatožili« so jih Titu, ki je bil glede takšnih obtožb zelo občutljiv, vendar pa v tem primeru ni nasedel »ovadbam« o slovenskem »separatizmu«. Ena od pglavitnih »tarč« v tej celotni politični spletki je bil Edvard Kardelj zaradi svojega zavzemanja za več federativnosti in manj centralizma, kar je zelo motilo centraliste. Na ta način so hoteli preprečiti nadaljnjo federalizacijo federacije.

Nesoglasja med Slovenijo in JLA, njenim vrhom, ki so se pokazala v zadnjih nekaj letih druge Jugoslavije in so bila s strani vojske prikazovana kot »napadi na JLA« v Sloveniji, na katere ni po njihovem mnenju slovensko državno in politično vodstvo dovolj odločno reagiralo, in s tem naj bi podpiralo te »napade«, so imela dolgo zgodovino. Začelo se je kmalu po uvedbi splošne ljudske obrambe in oblikovanju teritorialne obrambe. V začetku sedemdesetih let je namreč zaradi nakupov orožja za slovensko teritorialno obrambo v tujini, pehotno orožje za slovensko TO so namreč kupili v Franciji, kajti JLA jim ni želela zagotoviti nakupov iz »svojih« virov, vojaški vrh videl to kot nedopustno. Ker se to Titu, kateremu so slovensko vodstvo zatožili, ni zdelo nič slabega, so se odločili za širšo spletko. Vanjo je vojaška obveščevalna služba pritegnila še srbsko službo državne varnosti. Celotna »afera z orožjem« za slovensko TO je imela ime po obveščevalni šifri Vrh in se je kasneje pokazala kot t. i. Zelena knjiga. »Dosje« oz. dokumenti, ki naj bi dokazovali slovenske »nečednosti«, je bil namreč v zelenem ovitku. Šlo pa je za obtožbe, da se ima Slovenija namen odcepiti od Jugoslavije, kajti Slovenija naj bi se oboroževala zaradi osamosvojitve »v določenem trenutku«.

Vrh JLA, v katerega je treba šteti tudi jugoslovanskega »ministra« za obrambo, je v drugi polovici osemdesetih let, ko se je kriza v Jugoslaviji zaostrovala in je dobila jasne poteze spopadanja dveh razumevanj reševanja, ali z reformiranjem doseženega ali s spremembami v smeri centralizacije, za katero so bili predvsem v Srbiji in v vojaškem vrhu z reorganizacijo vojaške obrambne organizacije, ki je

stopila v veljavo z začetkom leta 1989, je »izničil« vlogo teritorialne obrambe. Veljko Kadijević, zadnji obrambni minister jugoslovanske države, ki pa se je podredil Miloševiću, je to reorganizacijo pojasnil kot »ublažitev negativnih rešilnih vplivov zasnove oboroženih sil iz ustave 1974«. ¹⁵ Z uvedbo »vojskovališč«, ko je bilo celotno ozemlje jugoslovanske države razdeljeno na štiri ozemlja, sta bila vloga in pomen teritorialne obrambe, ki je slonela na »nacionalnem« republiškem načelu, zmanjšana. V praksi je to pomenilo trdnjšo vpetost republiških teritorialnih obramb v poveljstva JLA. Razlog reorganizacije obrambe države pa ni imel mnogo zveze z vojaško strateško obrambo pred napadom iz tujine, ampak je bil predvsem notranjepolitičen. Reorganizacija vojske je tako spremenila položaj teritorialne obrambe in je vsaj glede na svojo večjo vpetost v poveljstveno strukturo JLA odpravljala »republiška« ali nacionalna načela dotedanje organizacije vojaških oblasti. Tako je na vojaškem področju bila izvedena »centralizacija«, ki je na drugih področjih državnega delovanja centralistom ni uspelo doseči.

Druga Jugoslavija je prenehala obstajati po tem, ko sta se za razdružitev od nje odločili dve federalni enoti, Slovenija in Hrvaška. Samostojnost in neodvisnost sta vsaka zase razglasili 25. junija 1991. S tem je bilo za Slovenijo njenega jugoslovanskega obdobja konec. Ker je jugoslovanska oblast temu nasprotovala, je to dejanje skušala preprečiti z vojsko. To je izzvalo v Sloveniji desetdnevno stanje vojne, ki se je končalo z dogovorom o trimesečnem moratoriju na izvajanje osamosvojitvenih dejavnosti, t. i. Brionska deklaracija. Tega je zahtevala od sprtih strani mednarodna skupnost. V času po dogovoru o moratoriju se je za odhod – formalno za »premestitev enot in ustanov JLA z ozemlja Republike Slovenije« do končnega dogovora o prihodnosti Jugoslavije ¹⁶ – iz Slovenije s sklepom Predsedstva SFRJ odločila jugoslovanska vojska. Po treh mesecih, odhod vojske se je zaradi tehničnih razlogov zavlekel za teden dni, so pripadniki JLA kot zadnja stvarna »vez« Slovenije z Jugoslavijo zapustili ozemlje Republike Slovenije.

Obdobja Slovenije v Jugoslaviji je bilo konec.

ZAKLJUČEK

Slovenija, Slovenci, njihova politika in gospodarstvo so bili kot del Jugoslavije njen dejavnik. V drugi Jugoslaviji je imela Slovenija svoj položaj, ki ji ga je določala ustavnost te države, vlogo pa dejavnost slovenske politike, politikov in gospodarstva. V očeh Slovencev je bila po njihovem mnenju ta vloga premajhna, v očeh drugih, s katerimi s(m)o Slovenci živeli v Jugoslaviji, pa najbrž prevelika

¹⁵ Kadijević, *Moje videnje raspada*, str. 71.

¹⁶ Kolšek, *Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991*, str. 336 – Priloga 20.

in prepomembna. Dejstvo je, to ni ocena ali vrednotenje te vloge, da je bila Slovenija v Jugoslaviji zanj pomemben dejavnik, ki je dajal tej državi njeno podobo in značilnost. Slovenija v Jugoslaviji ni bila ozemeljsko velika, obsegala je 7,9 % ozemlja celotne države (po velikosti je bila druga najmanjša jugoslovanska republika), njeni prebivalci pa so šteli 8,4 % vseh državljanov jugoslovanske države (popis prebivalstva 1981), je pa dejavnost slovenske politike oz. njenih politikov v drugi Jugoslaviji vplivala na oblikovanje njene podobe. Slovenska politika je bistveno oblikovala podobo druge Jugoslavije in dogajanje v njej.

V skladu z mislijo predsednika ZDA Johna F. Kennedija iz njegovega inavguracijskega nagovora, kaj lahko država naredi za koga ali kaj lahko nekdo od nje pričakuje ter kaj lahko nekdo zanj stori, je bil delež tega, kar so Slovenci ali vsi prebivalci Slovenije v času druge Jugoslavije storili zanj, velik. Tako kot je bil pomemben delež Jugoslavije pri razvoju Slovenije. Kot ne bil bilo Slovenije kot države brez druge Jugoslavije, ne bi bilo niti Jugoslavije, kot jo poznamo v zgodovini in je sedaj del zgodovine, brez Slovenije in njene vloge v njej.